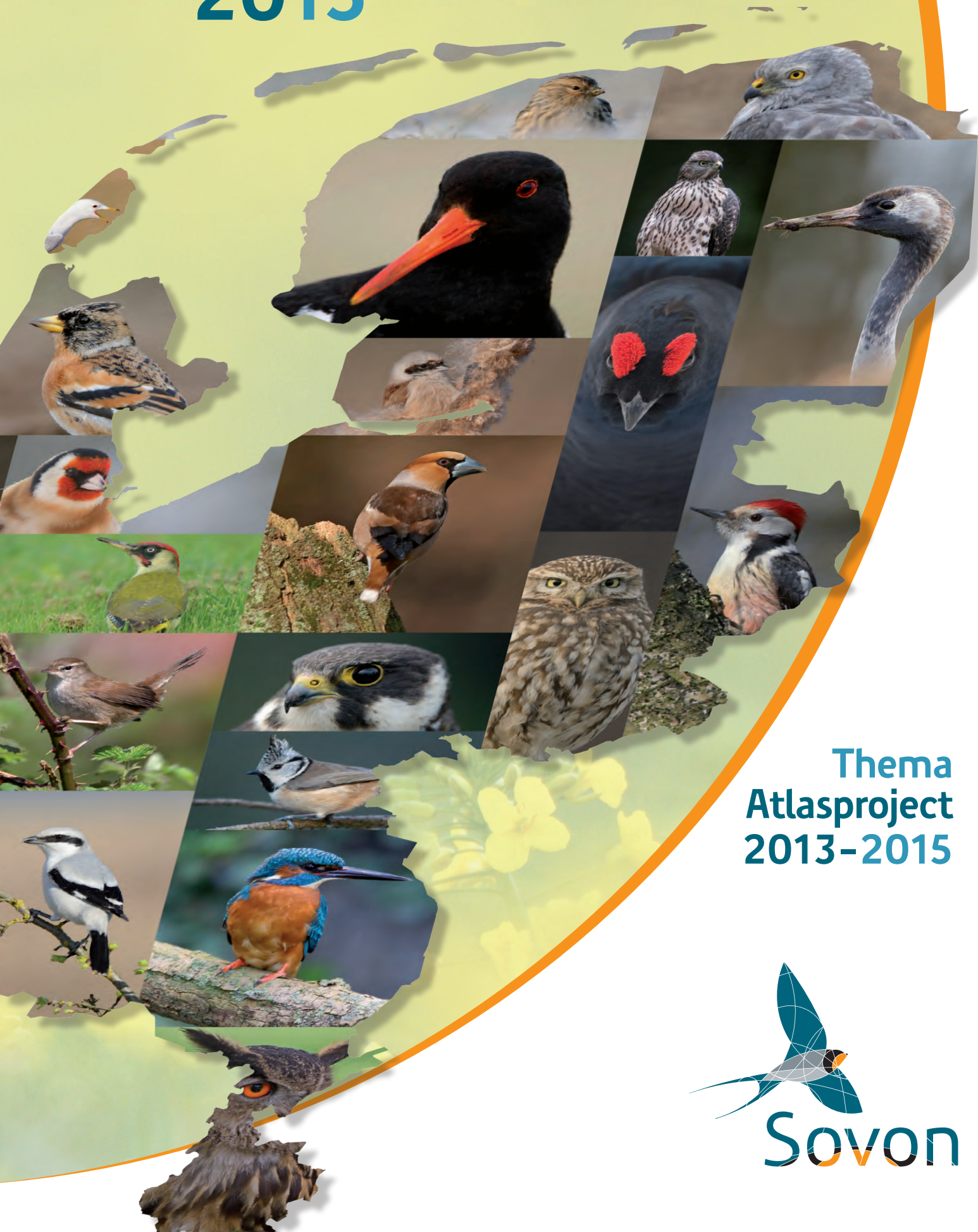

Vogelbalans 2015

Thema
Atlasproject
2013-2015

De balans na drie jaar Vogelatlas

>> Foto: Michel Geven

In de afgelopen drie jaar brachten meer dan 1800 waarnemers de vogelbevolking in Nederland in kaart. Letterlijk, want bijna elke uit-hoek van de 1685 atlasblokken van 5 x 5 km werd binnenstebuiten gekeerd. Via de reguliere monitoringprojecten van Sovon weten we van de meeste soorten al goed hoe de *aantallen* in de loop van de tijd veranderen. Een landelijke atlastelling brengt ook de veranderingen in *verspreiding* gedetailleerd in beeld. Dit komt op zijn beurt weer de monitoring ten goede, bijvoorbeeld bij het iken van broedvogeltrends. Bovendien helpen de nieuwe atlasgegevens te doorgronden welke factoren schuilgaan achter de waargenomen aantalsontwikkelingen.

De eerste atlasresultaten tonen voor sommige soorten opmerkelijke regionale verschillen in dichtheden. Actuele gegevens over de verspreiding van vogels spelen dan ook een steeds belangrijker rol bij natuurbeleid, bescherming en ruimtelijke planning. De Nederlandse gegevens helpen bovendien om de verspreidings- en aantalsveranderingen van vogels op Europees niveau actueel te houden. Ook dragen ze bij aan de kennis over effecten op natuur van bijvoorbeeld klimaatverandering.

De nieuwe Vogelatlas geeft voor zowel broedvogels als wintervogels de landelijke verspreiding weer in de jaren 2013-2015. Welke

soorten broeden of overwinteren in Nederland en waar zijn ze het talrijkst? Bij de winterverspreiding gaat het voor veel soorten om nieuwe gegevens, want voor de meest recente moeten we terug naar de jaren 1978-1983. Uit de voorlopige atlasresultaten valt nu al op te maken dat de verspreiding van overwinterende vogels in de afgelopen dertig jaar ingrijpend veranderde. Bij de broedvogels hoeven we minder ver terug voor landelijke verspreidingsgegevens. Maar ook bij deze groep is veel gebeurd sinds de tweede broedvogelatlas, uit 1998-2000.

Als er één ding duidelijk wordt bij het vergelijken van oude en nieuwe verspreidingsbeelden: de Nederlandse vogelbevolking blijft volop in beweging. En dat niet alleen wat betreft aantallen, maar ook vooral als het gaat om de verspreiding.

Deze Vogelbalans staat vrijwel geheel in het teken van de nieuwe Vogelatlas. Kaarten lichten een tipje van de sluier op van wat we in de komende atlas kunnen verwachten. Ze zijn uiteraard voorlopig, omdat nog niet alle gegevens zijn verwerkt. Net als bij eerdere edities, geven we in het middenkatern een samenvatting van de nieuwste trends uit de meetnetten en de stand van zaken voor Rode Lijst-soorten en een aantal specifieke soortgroepen.

Atlaster bedankt!

Deze Vogelbalans laat voor het eerst atlasresultaten in een bredere context zien. Het bijeenbrengen van de enorme hoeveelheid atlasgegevens was alleen mogelijk dankzij de inspanning van ruim 1800 tellers en 37 regionale coördinatoren. Nog nooit werd Nederland in zo'n kort tijdsbestek, zowel in de winter als tijdens het broedseizoen, zo intensief op het voorkomen van vogels onderzocht. Een geweldige prestatie. Iedereen van harte bedankt!

Actuele verspreiding in zomer en winter in kaart gebracht

De behoefte aan actuele verspreidingsbeelden is en blijft onverminderd groot. En als de voorlopige atlasgegevens één ding duidelijk maken: die verspreiding verandert ook steeds. Het voorbeeld van de weidevogels (blz. 25) maakt duidelijk dat afnemende aantallen bij elke soort weer een ander effect hebben op de verspreiding. De krimpende verspreiding van zaadeters (blz. 11 en 22) illustreert hoe weinig voedsel er in grote delen van Nederland 's winters voor deze soorten te vinden is. De vergelijking van nijlgans en halsbandparkiet (blz. 20) laat zien dat niet alle exoten even snel het land veroveren.

Grote regionale verschuivingen in het kleine Nederland

Dat vogelsoorten regionaal verschillende ontwikkelingen doormaken, weten we uit de monitoring van aantallen (zie de online pagina's met provinciale ontwikkelingen op sovon.nl). De atlasgegevens maken duidelijk op welke schaal dat gebeurt. Zo demonstreren de kaarten van geelgors (blz. 23), roek (blz. 26) en roodborsttapuit (blz. 27) hoe verschillend de aantalsveranderingen uitpakken, zelfs binnen het relatief kleine Nederland. Een intrigerende vraag is hoe die verschillen totstandkomen.

Opschalen naar Europese atlas

De nieuwe atlasgegevens zullen ook hun weg vinden in de Europese broedvogelatlas die in voorbereiding is. Veel veranderingen bij ons staan immers niet los van ontwikkelingen op veel grotere schaal. Zo is de krimpende winterverspreiding van roeken (blz. 26) vooral een Europees verhaal. Hetzelfde geldt voor de afname van de tafeleend (blz. 10).

Nieuwe Vogelatlas en meer

De Vogelatlas zal in de komende decennia een belangrijke vraagbaak zijn. Maar daarmee houdt het niet op, want de gegevens zelf zijn geschikt om allerlei vragen vanuit het natuurbeleid, -beheer of -onderzoek te beantwoorden. Veel van de gevonden patronen verdienen een nadere detaillering of uitgebreide analyse. De database met atlasgegevens kan nu al worden geraadpleegd voor verdere vragen en toepassingen.

Atlassen, toen en nu

Het is 1973...

en Jan doet mee met het eerste atlasproject van de pas opgerichte Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland, kortweg SOVON. Wel met aarzeling. Alle broedvogels in kaart brengen is toch onmogelijk?! Maar de Engelsen waren succesvol, de districtscoördinator (DC) belde, en dus...

Gewapend met een beknopte handleiding en een slecht gekopieerde kaart gaat Jan in 'zijn' atlasblok aan de slag. Het is een uitdaging om overal te komen, ook op dat pas gesloten vuilstort. Het levert de enige tapuit op; te gek! Sommige dingen blijven lastig. Zingt daar een bosrietzanger of blauwborst? Maar de blauwborst is zeldzaam, dus het zal de eerste zijn. Wanneer is een soort een broedvogel? Gelukkig geeft een boekje van Vogelwerkgroep Grote Rivieren nuttige tips.

Jan sjouwt rond tot hij voor zijn gevoel voldoende weet. Na wat bijpraten met bevriende vogelaars doet hij de lijst met resultaten in een gratis antwoordenvelop. De DC belt nog over dat 'waarschijnlijke' broedgeval van een oeverloper. Inderdaad, misschien wat voorbarig... het is eerder een 'mogelijk' broedgeval. Zo, een leerzaam en spannend jaar is ten einde. In nieuwsbrieven staan voorlopige verspreidingskaarten (wie zou al die bolletjes op de kaarten afwrijven?). Het ziet er goed uit, Jan is trots op zijn bijdrage en doet volgend jaar een ander blok. Die atlas belooft wat.

Het is 2015...

en Kevin doet mee met het nieuwe atlasproject van de vereniging Sovon Vogelonderzoek Nederland, kortweg Sovon. Op de valreep, in het laatste veldjaar. Want ja, die vogelreis door Zuid-Amerika, stress op het werk en sportveld. Maar het is een nuttig project, de districtscoördinator herinnert fijntjes aan eerdere beloftes, en dus...

Het veldwerk in de winter is al gedaan. De broedvogeltellingen leveren geen probleem op. Geluiden, gedragingen om op te letten: gesneden koek. Als er toch twijfel opkomt, gewoon even op de smartphone de richtlijnen op sovon.nl checken.

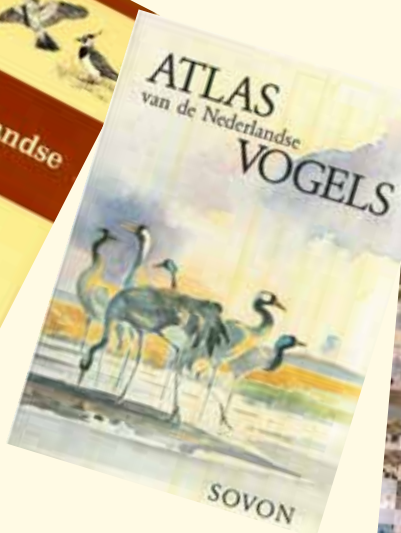
Dat Kevin gebonden is aan een voorgeschreven tijdsbesteding en aangewezen kilometerhokken, snapt hij wel. Anders ging hij echt niet het open boerenland in, wat zit daar nog? Het levert echter de enige ransuil op, met piepende jongen; vet cool!

Dat verplichte 'turbo-vogelen' is leuk. Op de klok kijken en hop, in een uur zo veel mogelijk soorten scoren in een kilometerhok. Het zoeken naar aanvullingen, om de soortenlijst van het atlasblok te completeren, kost tijd. Maar een blik op de BOEST-webpagina leert dat de lastige waterral al 'binnen' is via waarneming.nl. Fijn dat een werkgroep alle steenuilenkasten controleert; scheelt ook weer werk. Wel kijken of de kleine plevier nog broedt op het tot natuurterrein gerevitaliseerde stort.

Zijn telresultaten voert hij in op vogelatlas.nl. De voorlopige kaarten doen hem watertanden. Is een boek nog nodig? Wat Kevin betreft wel: hij kijkt uit naar een goede duiding van de vogelontwikkelingen in de afgelopen veertig jaar.

>> Foto: Peter Eekelder

>> Foto: Harvey van Diek

Het atlasproject kan niet zonder de inzet van zo'n 40 'supervrijwilligers' (de ADC's), hier op de foto met enkele leden van het Sovon-atlasteam* tijdens de startbijeenkomst op de Wylerberg, Beek-Ubbergen, op 22 september 2012.

V.l.n.r. staand:

Chris van Turnhout*, Sander Elzerman, Arjan Ovaa, Lieuwe Dijkse, Stijn van Gils, Erik van Winden*, Wim Ruitenbeek (+), Krijn Tanis, Pim Leemreide, Jan-Willem Vergeer*, Arend van Dijk, Ton Eggenhuizen, Hans Schekkerman*, Adri Clements, Leo Ballering, Henk-Jan Ottens, Gerard Tamminga, Ronnie Hullegie.

V.l.n.r. voorgrond:

Jouke Altenburg*, George Tanis, Sander Pruiksma, Max Berlijn, Harvey van Diek*, Floor Arts.

Op de foto ontbreken: Els Bary-Peters, Sjaak van den Berg,

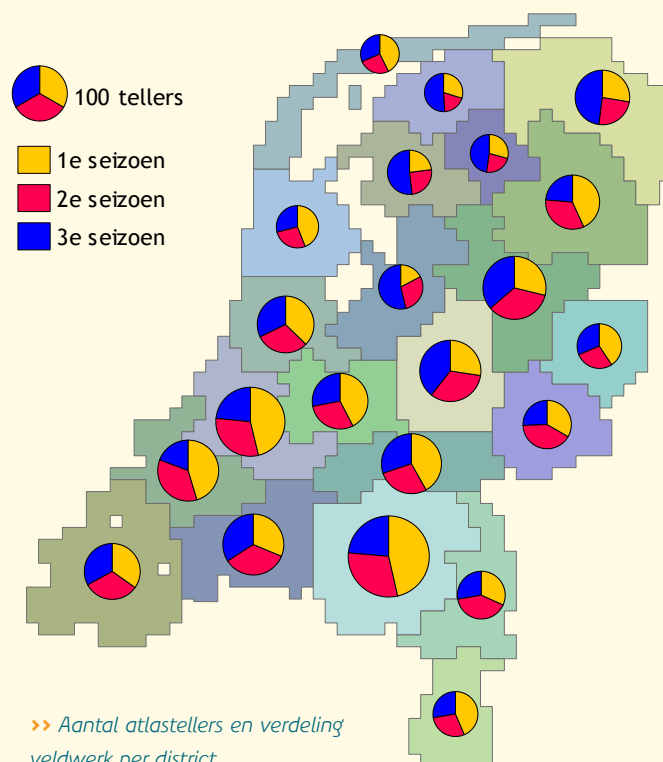
Hans de Boer (+), Jan de Boer, Alex Bos, Bert Dijkstra, Victor Eggenhuizen, Peter Hoppenbrouwers, Harm Meek, Gert Ottens, Jan Peeters, Leon Peters, Kees Scharringa, Piet Schermerhorn, Harma Scholten, Henk Sierdsema*, Dirk van Straalen, Gerard Troost*, Willem-Pier Vellinga, Rinse van der Vliet, Regina Vlijm, Rob Vogel*.

'Atlassen' is meer dan alleen tellen

Neem een willekeurig punt in Nederland in gedachten. Binnen een afstand van twee kilometer voerde een vrijwilliger tussen december 2012 en juli 2015 minstens acht gestandaardiseerde vogeltellingen uit. Op bedrijventerreinen, kwelders, in Vinex-wijken, binnensteden, op akkers en in weilanden, bossen of moerassen. Bijna ongelooflijk, maar waar. De 1820 geregistreeerde atlastellers klaarden in drie jaar een enorme klus: ze telden vrijwel alle 1685 atlasblokken.

Dit vraagt, naast vogelkennis, veel tijd van een atlasteller. Het veldwerk en de administratie kosten per atlasblok ongeveer twee werkweken. Veel atlasblokken zijn dan ook in teamverband geteld. Tellers werden begeleid door een veertigtal 'supervrijwilligers': de Atlas Districts Coördinatoren (ADC's), onder regie van een Sovon-team. Samen legden ze het fundament voor de toekomstige Vogelatlas.

Maar 'atlassen' is vooral ook genieten: komen op verrassende plekken waar je anders niet naartoe zou gaan, onverwachte vogels zien. Het is een plezier om de kaarten op de website in de loop van het project 'vol' te zien lopen. Vergelijking met kaartbeelden van de drie voorgaande atlassen levert tal van vragen op. Daarom wordt ook reikhalzend uitgekeken naar de verdere uitwerkingen. Kortom, 'atlassen' is véél meer dan tellen alleen. En de vogelstand overall zo gedetailleerd met elkaar in kaart brengen, lukt maar eens in de 15-30 jaar.

Landelijk en systematisch tellen: waarom?

Waarom is een atlasproject nodig? We weten toch, dankzij de monitoringprojecten, al zo veel over ontwikkelingen bij onze vogels?

Eens in de zoveel jaar is echter een uitgebreide pas op de plaats nodig. De monitoring kent regionale hiaten, meestal doordat er lokaal weinig vogelaars actief zijn. Een atlasproject, waarbij alle uithoeken van het land worden onderzocht, levert ook voor zulke regionale 'zwarte gaten' informatie op. Dan weten we niet alleen wat daar aan vogels zit, maar ook of onze monitoring voldoende representatief is voor het hele land: zonder atlas geen goede broedvogeltrends.

Het is uiteraard belangrijk dat de werkwijze gestandaardiseerd is. Laat je de tellers volko-

men vrij, dan ontstaan er verschillen die niet reëel zijn. Vogelaars gaan nu eenmaal het liefst naar vogelryke gebieden. Bovendien zal de ene persoon meer tijd in zijn tellingen (kunnen) steken dan een ander.

Daarom is een systematische poot aan het atlaswerk noodzakelijk. In ieder atlasblok van 5 x 5 km wees de computer acht kilometerhokken aan die precies een uur lang onderzocht moesten worden, tijdens twee bezoeken verdeeld over het seizoen. Op deze manier blijven de resultaten tussen de tellers onderling en regionaal goed vergelijkbaar; de basis voor een goede analyse en vergelijking met de atlas van 1998-2000. Juist die aspecten vormen ook de motivatie om de strakke regels te volgen.

>> Reeshof, Tilburg toen en nu. Toen: augustus 1982. Nu: 11 oktober 2015. Foto's toen en nu: Henk Sierdsema.

Hoogtepunten winter

>> Foto: Ruurd Jelle van der Leij

Spectaculaire opleving velduil

Als broedvogel gaat het de velduil niet voor de wind. Ten tijde van de eerste broedvogelatlas, 1973-1977, waren er 130-185 broedparen, verspreid over bijna alle provincies. In 2013 waren daar minder dan 30 van over, voornamelijk op de Waddeneilanden. Maar in 2014

beleefde deze uil een (tijdelijke) opleving met rond 80-100 broedgevallen, samenvallend met een muizenpiek. Atlasgegevens laten zien dat broedvogels en noordelijke overwinteraars samen goed waren voor wellicht 1000 velduilen in de winter van 2014/2015.

Invasie grote kruisbek

In 2013/2014, de tweede winter van de atlasperiode, was er een omvangrijke invasie van grote kruisbekken. Ze werden in zo'n 80 atlasblokken gemeld; in totaal rond 500 exemplaren. In het broedseizoen van 2014 vond een zeker broedgeval plaats op de Veluwe.

>> Foto: Harvey van Diek

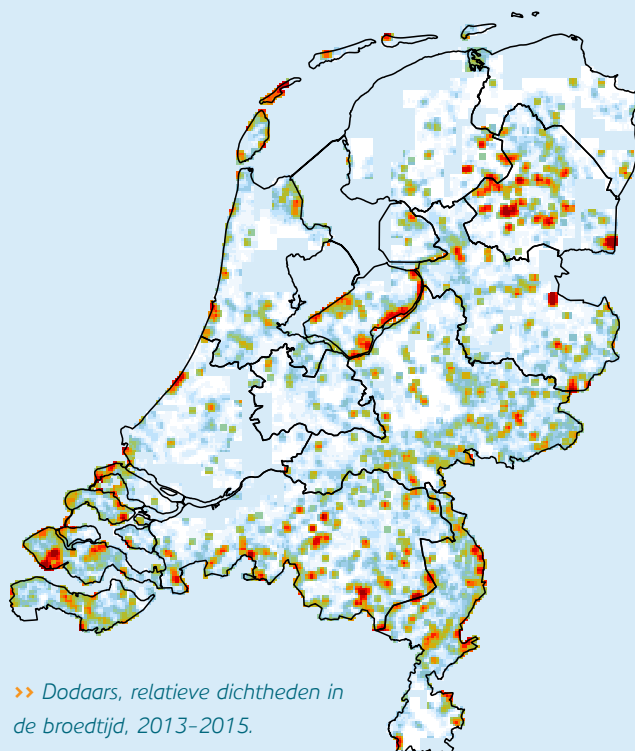

Dodaars profiteert van kwakkelwinters en nieuwe natuur

Dodaarzen zijn niet de gemakkelijkste watervogels om in kaart te brengen. Ze nestelen op de kleinste plasjes, mits voldoende oeverbegroeiing aanwezig is, maar maken zich tegelijk behoorlijk onzichtbaar. Tenzij de hinnikende baltsroep weerklinkt of de vogels zeurende kuikens begeleiden. Dat laatste kan tot diep in de nazomer plaatsvinden.

De afgelopen veertig jaar waren enerverend voor in Nederland broedende dodaarzen. Vennen en duinplassen groeiden dicht of leden onder verdroging. In de lage delen van het land verdwenen ze als lokaal gewone bewoners van polders, door verdieping van sloten en intensiever oeverbeheer. Maar verhoging van het waterpeil, herstel van vennen en aanleg van nieuwe natte natuur speelden de soort ook in de kaart. Ze nestelen er vaak met verschillende paren.

De huidige aantallen zijn wat hoger en de verspreiding wat ruimer dan tijdens de eerste broedvogelatlas, van 1973-1977. Voor zover er jaarlijkse verschillen optreden, is dit een gevolg van wintersterfte, wisselende waterstanden in het voorjaar en vermoedelijk ook variaties in het broedsucces in het voorgaande jaar. Dodaarzen floreren in reeksen van jaren met zachte winters en natte lentes. Nu nog kansen scheppen voor dodaarzen die het in boerensloten willen proberen!

>> Dodaars, relatieve dichtheden in de broedtijd, 2013-2015.

>> Foto: Arie Ouwerkerk (Agami)

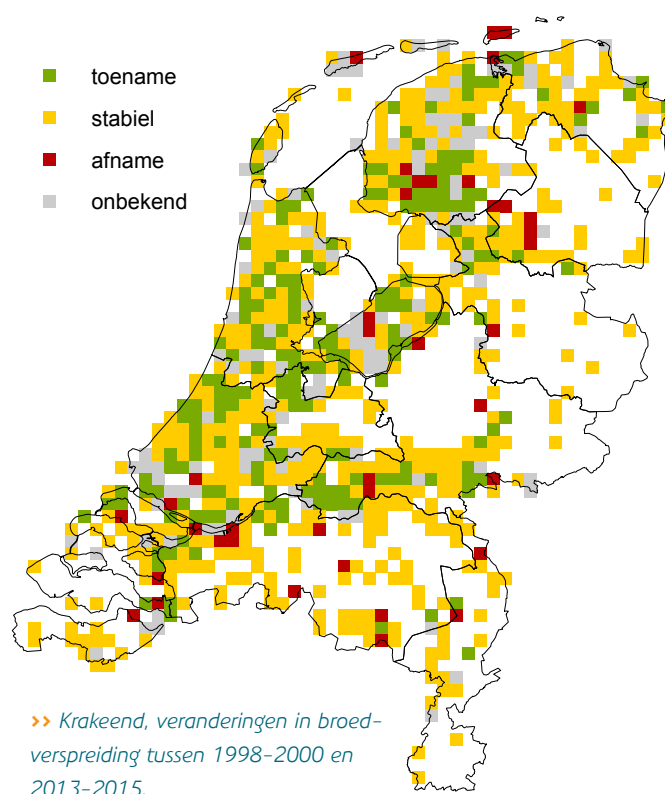
Krakeend: nieuwe wilde eend in het buitengebied?

Families krakeenden in poldersloten en plassen zijn tegenwoordig een gewone verschijning. Niet slecht voor een soort die vijftig jaar geleden een zeldzame en zeer lokale broedvogel was. Vanuit bolwerken in Friesland en elders koloniseerden krakeenden de lage delen van het land en daarna de hoge zandgronden. Deze uitbreiding zet nog door. Sinds de vorige broedvogelatlas, 1998-2000, namen de aantallen verder toe en raakten verspreidingsgaten opgevuld.

De toename is onderdeel van een grootschalige ontwikkeling. In eerste instantie vormde ontginning van Oost-Europese broedgebieden misschien de aanleiding tot westwaartse uitbreiding. Maar even belangrijk was het voedselrijker worden van West-Europese wateren door eutrofiëring en het ontstaan van nieuwe zoetwaterplassen. De brede voedselkeus kwam daarbij goed van pas.

Heel anders is het verhaal van de wilde eend, traditioneel een van de meest verbreide vogelsoorten in ons land. Nog steeds nestelt de wilde eend bijna overal waar water in de buurt is. Maar de aantallen liggen momenteel zo'n 30% lager dan rond 1990. Verliezen worden vooral gemeld uit het lage deel van ons land, juist daar waar de meeste wilde eenden broeden!

De oorzaken zijn onduidelijk. Het uitkomstsucces van legfels blijft constant. Maar hoe veel jongen overleven nadat ze uit het ei kruipen, weten we niet. En wat zijn de effecten van landschappelijke veranderingen of afschot in najaar en winter? Voer voor nader onderzoek.

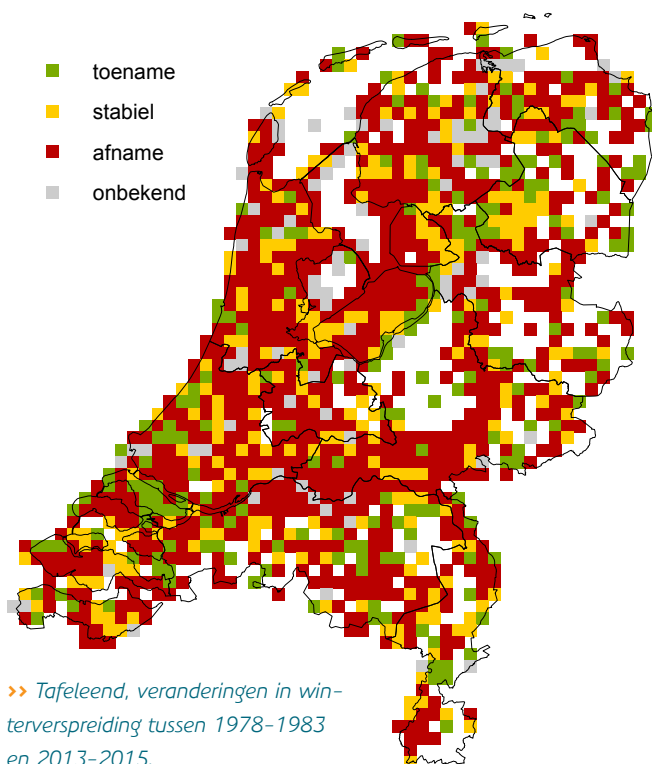

Waar blijven de tafeleenden?

Bij de watervogeltellingen wordt tegenwoordig nog maar de helft gezien van de aantallen tafeleenden die in de jaren tachtig gebruikelijk waren. Die afname zien we ook terug in de atlasresultaten. Vooral op het IJsselmeer, langs de Grote Rivieren en op de vele binnenwateren werden grote groepen schaarser. Watervogeltellingen laten zien dat de aantalsontwikkeling in de winter in de afgelopen dertig jaar regionaal varieerde. Tegenover een sterke afname op het IJsselmeer stond een (tijdelijke) toename op de Randmeren. En binnen het Markermeer verschoven de accenten. Vooral de Gouwzee bij Marken trekt tegenwoordig grote aantallen aan.

De veranderingen in aantallen en verspreiding hangen grotendeels samen met verschuivingen in het voedselaanbod. Door de afname van driehoeksmosselen in het IJsselmeer en de verbetering van de waterkwaliteit, en daaropvolgende uitbreiding van waterplanten, zijn tafeleenden sinds 1990 steeds meer vegetariër geworden. Ook hun seizoensvoorkomen veranderde daardoor. De meeste tafeleenden worden nu aan het begin van het najaar geteld, als de waterplantvelden nog volop foerageermogelijkheden bieden. Ten tijde van de atlas 1978-1983 waren tafeleenden vooral wintergasten. Naast lokale veranderingen bij ons, wordt de afname ook gevoed door een algehele populatiedaling. Gaven tafeleenden begin twintigste eeuw nog een westwaartse uitbreiding van hun areaal te zien, inmiddels lijkt de soort in grote delen van Noordwest-Europa op zijn retour. De internationale midwintertelling toont in de afgelopen decennia een jaarlijkse afname met gemiddeld 3%.

Minder pioniervegetaties, minder fraters?

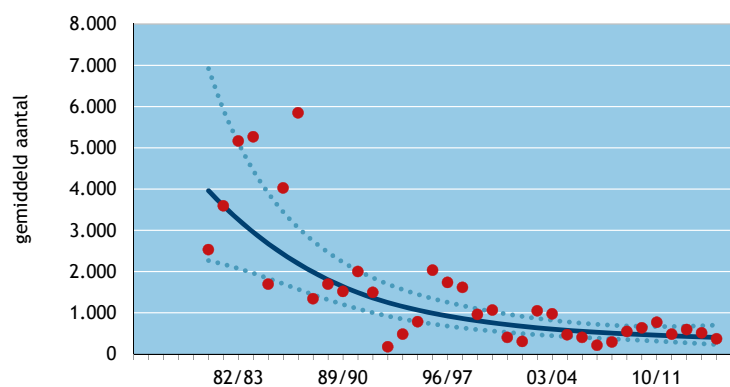

>> Foto: Richard Ubels

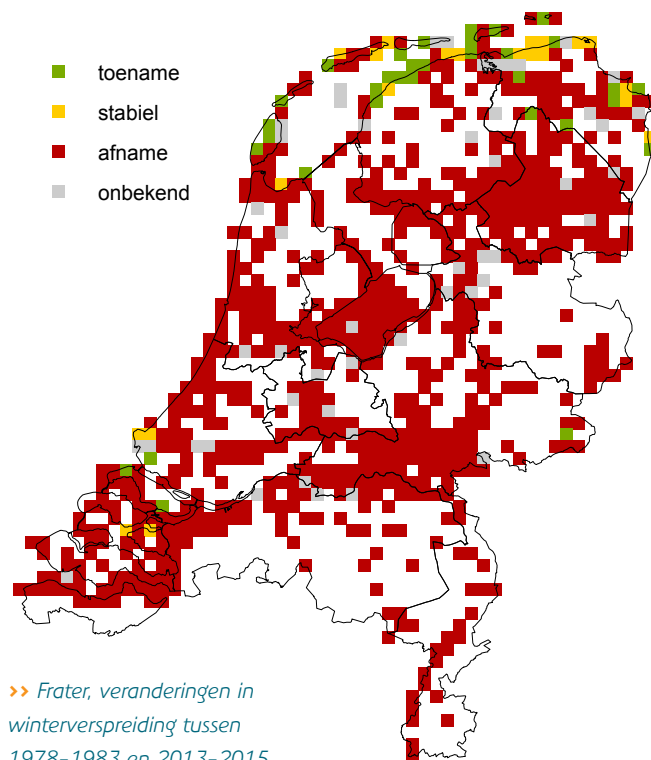
Vooral bij watervogeltellingen in de Waddenzee zie je het nog geregeld: een wolkje dansende fraters boven de kwelder. In het binnenland, echter, zijn fraters nagenoeg verdwenen. In het Deltagebied is de situatie niet veel anders. Ten tijde van de atlas 1978-1983 werd de soort nog op veel plaatsen gemeld. Naast het Waddengebied waren vooral Flevoland, de Delta en het rivierengebied in trek. Elders in het binnenland werden fraters vooral in de koude winter van 1981/1982 gesignaleerd. Met het voltooiën van de Deltawerken en de verdere inrichting van Zuidelijk Flevoland verdwenen de voor deze vinkachtige belangrijke pioniervegetaties met zaaddragende planten. Vanaf midden jaren negentig verblijft 80% van alle fraters in het Waddengebied.

Hoewel de aantallen per winter sterk kunnen fluctueren, suggereren de monitoringgegevens een afname op de langere termijn. Kortstondige toe- of afnames, zoals bijvoorbeeld in de Duitse Waddenzee rond 1995, kunnen zowel een gevolg zijn van tijdelijk overvloedig voedselaanbod bij een bepaald vegetatiestadium, als

van ontwikkelingen op populatieniveau. Beschikbaarheid van voedsel is een belangrijke drijfveer achter het voorkomen van fraters. Let in dit verband op de toename langs de Friese kust, mogelijk het effect van natuurlijker kwelderbeheer. Op de Britse eilanden luidden voedselproblemen een algehele afname in. Hoe het de grote broedpopulatie in Noorwegen vergaat, die onze wintervogels levert, is minder duidelijk.

Frater, aantalsontwikkeling in de winter. De dikke lijn geeft de trend weer.

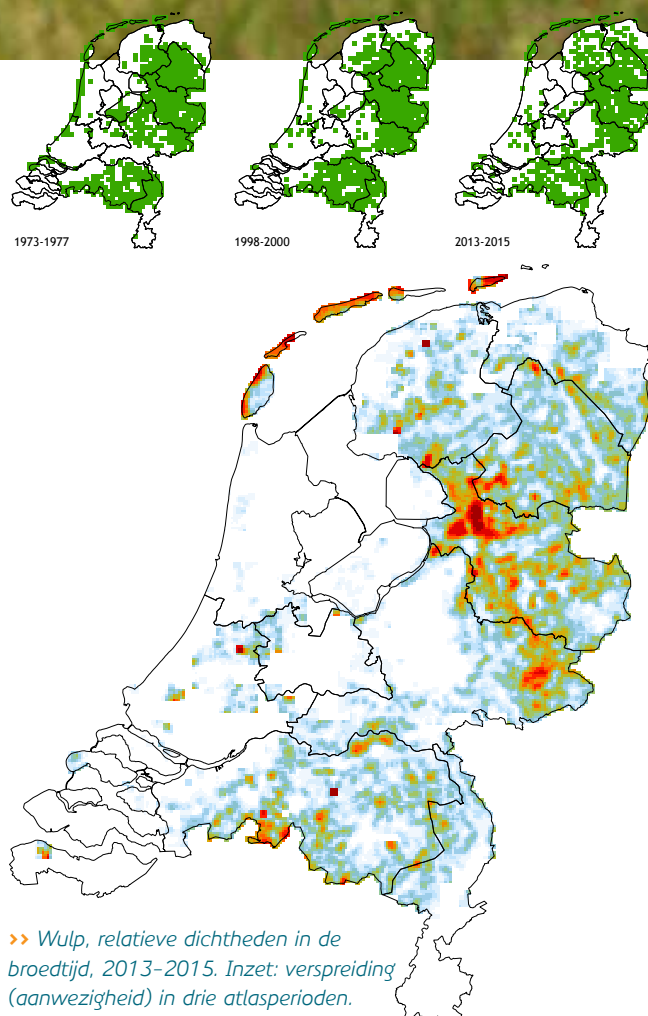
>> Frater, veranderingen in winterverspreiding tussen 1978-1983 en 2013-2015.

Wulp: van heidevogel tot weidevogel, maar voor hoe lang?

>> Foto: Ruurd Jelle van der Leij

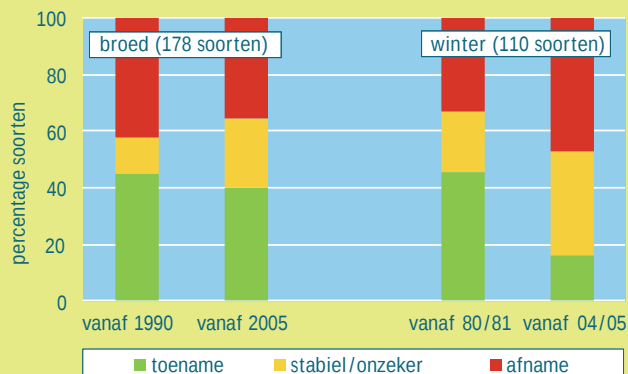
Een eeuw geleden nestelden wulpen uitsluitend in duinen, hoogveen- en heidegebieden. In de periode van grote ontginningen van 'woeste gronden', eerste helft twintigste eeuw, wisten wulpen zich succesvol aan te passen: ze gingen broeden in grasland. Ten tijde van de broedvogelatlas 1973-1977 was de wulp op de hoge zandgronden regionaal een karakteristieke broedvogel van boerenland. Sindsdien vestigden ze zich ook hier en daar in graslanden op de klei in het rivierengebied. Tegelijkertijd werden de oorspronkelijke broedgebieden in natuurterreinen gaandeweg verlaten. De komst van de vos, een geduchte predator van nesten, betekende in het binnenland niet veel goeds, net als verdroging van voedselrijke plekken. Broeden in natuurterreinen komt nu alleen nog voor op de Waddeneilanden.

Het succesverhaal in boerenland kent inmiddels een schaduwzijde. Wulpen hebben het daar moeilijk gekregen door omzetting van grasland in akkers en industrialisatie van het graslandgebruik. In bolwerken als Zuidoost-Friesland, Drenthe, Overijssel, Noord-Brabant en Noord-Limburg nemen de aantallen zienderogen af. Landelijk liep de stand sinds 1990 met 30% terug. De kans bestaat dat deze afname gaat versnellen. Wulpen zijn namelijk langlevende vogels. Wanneer ze jaar op jaar onvoldoende jongen produceren, valt dit in eerste instantie misschien niet op. De populatie zal echter inzakken wanneer de 'oude garde' wegvalt.

De stand van de vogels

De meetnetten van Sovon en CBS geven goed inzicht in de aantalsontwikkeling van bijna alle Nederlandse vogelsoorten. De vogelbevolking blijkt voortdurend in beweging; op de lange termijn is de stand van maar weinig soorten stabiel. Bij de broedvogels houden toe- en afnames elkaar op de lange termijn in evenwicht; de afgelopen tien jaar zijn toenemende soorten licht in de meerderheid ten opzichte van de afnemende soorten. Bij de doortrekkers en wintergasten is het contrast tussen de lange termijn (vooral toenames) en de korte termijn (vooral afnames) veel groter. Binnen deze groep zijn bovendien markante verschillen zichtbaar tussen overwegend positieve trends bij watervogels (inclusief ganzen en zwanen) en veelal negatieve trends bij soorten die vooral buiten onze wetlands overwinteren. Gegevens uit de nieuwe Vogelatlas laten voor het eerst ook de effecten op de verspreiding zien.

>> Samenvatting van korte- en lange-termijntrends voor broedvogels (Meetnet Broedvogels) en doortrekkers en wintergasten (Meetnet Watervogels, Meetnet Slaapplaatsen en PTT).

Nederland heeft zich via internationale afspraken verplicht om de afname van de biodiversiteit te stoppen. Om eenvoudig te beoordelen of dit doel wordt bereikt, zijn graadmeters ontwikkeld die de vogeltrends in één oogopslag samenvatten. De graadmeters worden opgesplitst naar landschappen of naar eigenschappen van soorten, zoals habitat-specialisatie of trekgedrag (zie voorbeelden op de volgende bladzijden). Hiermee krijgen we een eerste inzicht in waar het beter of slechter gaat met de vogelstand en wat de mogelijke achtergronden van de veranderingen zijn.

>> Sinds 2001 broeden kraanvogels in Nederland, in het spoor van een spectaculaire toename in Noord- en Midden-Europa. Het uitgestrekte hoogveenreservaat Fochteloërveen, op de grens van Friesland en Drenthe, bleef jarenlang de enige bezette broedplek in ons land. In 2015 nestelden hier al negen paren. In de tussentijd doken er steeds vaker elders paren op. Ze hielden zich wel in de broedtijd in geschikte habitats op, maar kwamen niet tot broeden. Tot 2012, toen het voor de eerste keer raak was in het Dwingelderveld. In 2015 volgden het Drents-Friese Wold, het Korenburgerveen in de Achterhoek en de Engbertsdijkswen in Twente (H. Feenstra). Territoriale paren op verschillende plekken in Oost- en Zuid-Nederland wijzen op verdere uitbreiding. Kraanvogels profiteren van natuurontwikkeling in hoogveengebieden en blijken zich, misschien meer dan we voor mogelijk hielden, aan te kunnen passen aan intensief agrarisch grondgebruik.

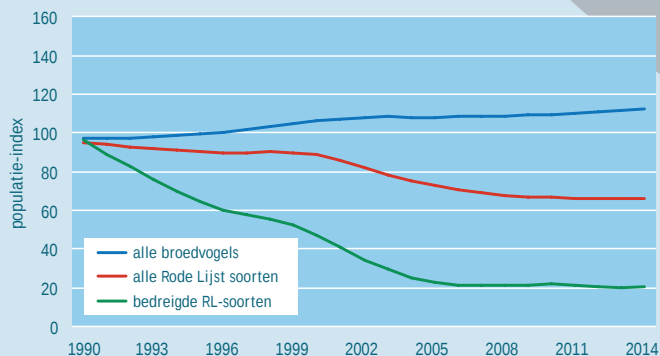
>> Foto: Herman Feenstra

Graadmeters voor vogelveranderingen

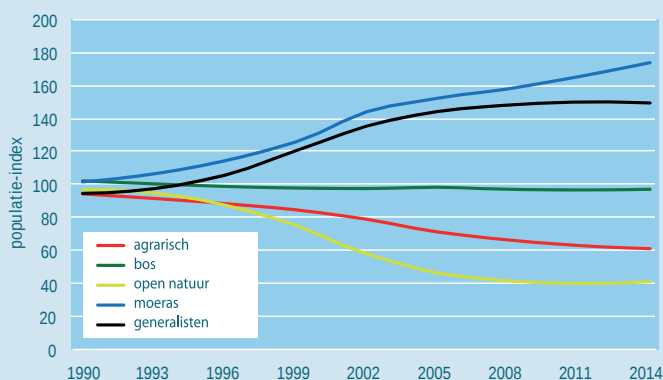
Broedvogels van de Rode Lijst

>> Rode Lijst-soorten, en dan vooral de sterkst bedreigde, doen het gemiddeld veel slechter dan alle Nederlandse broedvogels samen. Dat is ook logisch, want anders stonden ze niet op die Rode Lijst. Ook al lijkt de situatie recent wat te stabiliseren, van een herstel is nog geen sprake. Bovendien verkeert de stand van veel (ernstig) bedreigde soorten op een bedenkelijk laag niveau. Duinpieper, klapekster en ortolaan zijn al lang als broedvogel verdwenen. Voor korhoen, kuifleeuwerik en grauwe gors is dat bijna het geval (alle nog maar één in 2015). De eveneens bedreigde purperreiger en grauwe klauwier bereikten daarentegen juist hun hoogste stand in 25 jaar. De gemiddelde trend over alle Nederlandse broedvogels is sinds 1990 licht toegenomen. Tot de sterkste stijgers behoren middelste bonte specht, cetti's zanger en kleine zilverreiger. De sterkste dalers zijn zomertortel, kleine barmsijs, patrijs en ransuil.

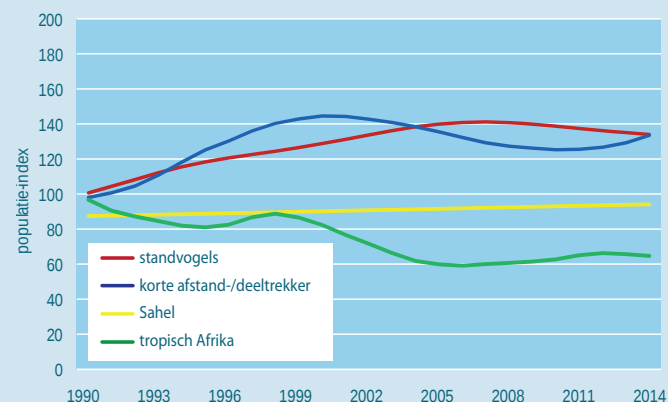
Broedvogels en habitat

>> Moerasvogels doen het gemiddeld goed, al zijn grote karekiet en bruine kiekendief belangrijke uitzonderingen. Ronduit slecht vergaat het specialisten van heide en duinen ('open natuurland'), zoals tapuit en wulp. De afname van boerenlandvogels zet nog door. De grutto bereikte in 2014 de laagste stand sinds de vogeltellingen begonnen in de jaren zestig. Bij de bosvogels zijn de toenemende soorten, zoals kleine bonte specht en boomklever, in balans met de afnemende soorten, zoals kuifmees en zwarte specht. De zogenaamde generalisten, algemene soorten die in de meeste landschappen voorkomen, gaat het voor de wind. Door hun opkomst gaat de vogelbevolking op willekeurige plekken in Nederland steeds meer op elkaar lijken.

Broedvogels en trekstrategie

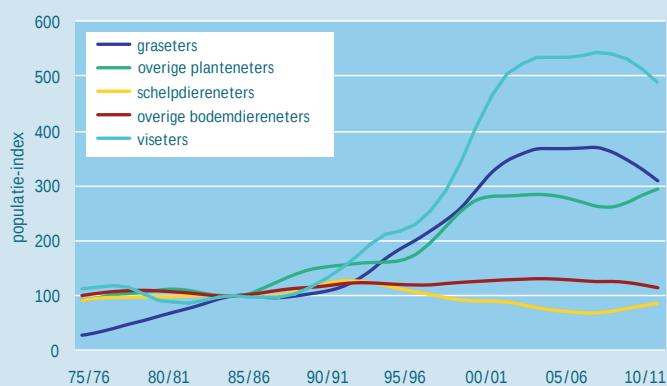
>> Ook trekstrategie bepaalt een belangrijk deel van de trendverschillen bij broedvogels. Standvogels en korte-afstand-trekkers doen het gemiddeld goed sinds 1990. Enige afname in recente jaren wordt vooral veroorzaakt door koudere winters tussen 2008 en 2013, na een lange reeks zachte winters. Lange-afstandtrekkers die overwinteren in de Sahel zijn gemiddeld stabiel, al kunnen de jaarlijkse aantalschommelingen als gevolg van droge of juist natte omstandigheden groot zijn. Zo was 2011 voor oeverzwaluw en rietzanger een bijzonder goed jaar. Met soorten die nog zuidelijker in tropisch Afrika overwinteren gaat het gemiddeld slecht. Ze worden geconfronteerd met grootschalig verlies van winterhabitat, of hebben moeite om zich aan te passen aan klimaatverandering bij ons. Recent lijken sommige zich te herstellen, zoals bonte vliegenvanger.

>> Steeds minder nonnetjes overwinteren in Nederland.

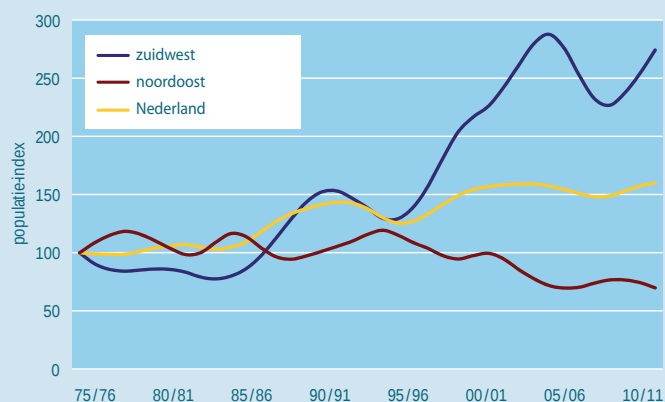
Een opwarmend klimaat maakt het mogelijk om de winter dichterbij huis door te brengen. Dat maakt ze wel kwetsbaarder: in Finland, Letland en Zweden overwintert resp. 98, 90 en 81% van de nonnetjes in slecht beschermde wetlands buiten het Natura 2000-netwerk (Pavon-Jordan et al. 2015, Diversity & Distributions).

>> Foto: Walter Soestbergen

Watervogels en wintervoedsel

>> Trends van doortrekkende en overwinterende watervogels sinds 1975/76, zoals vastgesteld met het Meetnet Watervogels en gebaseerd op tellingen door het hele jaar. Aantalsontwikkelingen variëren sterk naargelang het dieet. Dit is vooral vanaf midden jaren negentig zichtbaar. Viseters zijn gemiddeld het sterkst toegenomen. Ook de herbivoren gaat het op de lange termijn voor de wind, met name de graseters zoals ganzen en smient (recent afname bij enkele soorten). Ook waterplanten- en zaadeters nemen gemiddeld in aantal toe, denk aan soorten als kraakeend en krooneend. Onder de bodemdiereneters gaan relatief veel soorten achteruit, met name schelpdiereneters als scholekster en zilverbreeuw.

Watervogels en winterkwartier

>> Naast veranderingen in de (lokale) voedselsituatie is verandering van trekbaan of overwinteringsgebied een belangrijke oorzaak van verschillen in trends bij watervogels. Soorten die voornamelijk ten noordoosten van Nederland overwinteren, nemen gemiddeld af. Soorten met een zwaartepunt in winter-verspreiding ten zuidwesten van Nederland, nemen bij ons juist toe. Vooral na de strenge winter van 1996/97 zijn, onder invloed van milde winters in West- en Noord-Europa, de trendlijnen van de drie groepen uit elkaar gaan lopen. Een drietal koudere winters draaide dat beeld rond 2010 tijdelijk terug. Steeds meer watervogels lijken dus dichterbij hun noordelijke broedgebieden te overwinteren.

Overzicht van de aantalsontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de vogelmeetnetten van Sovon en CBS (Netwerk Ecologische Monitoring)

Trends van broedvogels komen uit het Meetnet Broedvogels. Trends van doortrekkers en wintergasten komen uit het Meetnet Watervogels en het Punt-Transect-Tellingenproject (PTT; landgebonden vogels). Standvogels zijn alleen bij de broedvogels opgenomen. De trends zijn uitgesplitst naar twee tijdsperiodes: de eerste vanaf het begin van de tellingen, de tweede betreft de laatste tien jaar. Voor meer informatie zie: www.sovon.nl/soorten.

DOORTREKKERS EN WINTERGASTEN	1980/81-2013/14	2004/05-2013/14	DOORTREKKERS EN WINTERGASTEN	1980/81-2013/14	2004/05-2013/14
aalscholver	↑	↓	kruisbek	↑	○
bergeend	↑	↑	kuifduiker	↑	○
blauwe kiekendief	↓	↓	kuifeend	↓	↓
blauwe reiger	↑	↓	meerkoet	↓	↓
bontbekplevier	↑	↑	merel	↑	↓
bonte kraai	↓	↓	middelste zaagbek	↑	↓
bonte strandloper	↑	↓	nonnetje	↓	↓
brandgans	↑	↑	pijlstaart	↑	↑
brilduiker	↓	↓	pimpelmees	↓	↓
buizerd	↑	↓	putter	↑	↑
dodaars	↓	○	reuzenstern	↑	↑
drieteenstrandloper	↑	○	rietgors	↓	↓
dwerggans	↑	○	ringmus	↓	↓
eider	↓	↓	roek	↓	↓
frater	↓	○	roodborst	↑	↓
fuut	↑	↓	rosse grutto	↑	↓
gaai	↑	↓	rotgans	↑	↓
geelgors	↑	↓	ruigpootbuizerd	↓	○
geoorde fuut	↑	↓	scholekster	↓	↓
goudhaan	↓	↓	sijs	↓	↓
goudplevier	↑	↓	slechtvalk	↑	↑
goudvink	↑	↓	slobeend	↑	↓
graspieper	↓	↑	smelleken	↓	↓
grauwe gans	↑	↑	smient	↑	↓
groenling	↑	↓	sneeuwgorz	○	○
groenpootruiter	↓	○	sperwer	↓	↓
grote gele kwikstaart	↑	↓	spreuw	↓	↓
grote lijster	↓	↓	steenloper	↓	○
grote mantelmeeuw	↓	↓	stormmeeuw	↑	○
grote zaagbek	↓	○	strandplevier	↓	↓
grote zilverreiger	↑	↑	tafeleend	↓	↓
grutto	↓	↓	taigarietgans	↓	↓
heggemus	↓	↓	toendrarietgans	↑	○
holenduif	↑	↓	topper	↓	↑
houtduif	↓	↓	torenvalk	↓	↓
ijsvogel	↑	↑	tureluur	↓	↓
kanoet	↑	↑	veldleeuwerik	↓	↓
kauw	↓	↓	vink	↑	↓
keep	↓	↓	visarend	↑	↑
kemphaan	↓	↓	vuurgoudhaan	↑	○
kievit	↓	↓	waterhoen	↓	↓
klapekster	↑	↓	waterpieper	↑	↓
kleine rietgans	↓	↓	wilde eend	↓	↓
kleine zilverreiger	↑	○	wilde zwaan	↑	↑
kleine zwaan	↓	↓	wintertaling	↓	↑
kluut	↓	↓	witte kwikstaart	↓	↓
kneu	↓	↓	wulp	↓	↓
kokmeeuw	↓	↓	zanglijster	↓	↓
kolgans	↑	↑	zeearend	↑	↑
koolmees	↓	↓	zilvermeeuw	↓	↓
koperwiek	↓	↓	zilverplevier	↑	↓
kraanvogel	↑	↑	zwarte mees	↓	↓
krakeend	↓	↓	zwarte ruit	↓	↓
kramsvogel	↓	↓	zwarte stern	↓	↓
krombekstrandloper	↓	○	zwarte zee-eend	○	○

Meer weten?

Vogelgegevens online

landelijk: www.sovon.nl/nl/content/vogelsoorten

provincies: www.sovon.nl/nl/provincies

gebieden: www.sovon.nl/nl/gebieden

Monitoringrapporten

www.sovon.nl/nl/rapporten

↑ toename
 ↓ afname
 ↓ stabiel
 ○ onzeker

BROEDVOGELS	1990-2014	2005-2014	BROEDVOGELS	1990-2014	2005-2014
aalscholver	↑	○	krakeend	↑	↑
appelvink	↑	↑	kramsvogel	↓	↓
baardman	↓	↑	krooneend	↑	↑
bergeend	↑	↑	kruisbek	↑	↓
blauwborst	↑	↑	kuifeend	↑	↑
blauwe kiekendief	↓	↓	kuifleeuwerik	↓	↓
blauwe reiger	↓	↓	kuifmees	↓	↓
boerenzwaluw	↑	↓	kwak	↑	○
bontbekplevier	○	↓	kwartel	↑	↓
bonte vliegenvanger	↑	↑	kwartelkoning	↑	↓
boomklever	↑	↑	lepelaar	↑	↑
boomkruiper	↑	↑	matkop	↓	↓
boomleeuwerik	↑	↑	meerkoot	↓	↓
boompieper	↑	↑	merel	↑	○
boomvalk	↓	↓	middelste bonte specht	↑	↑
bosrietzanger	○	○	middelste zaagbek	↑	↑
bosuil	↓	○	nachtegaal	○	○
braamsluiper	↓	○	nachtzwaluw	↑	↑
brandgans	↑	↑	nijlgans	↑	↑
brilduiker	○	↓	noordse stern	↓	↓
bruine kiekendief	↓	↓	oeverloper	↑	↓
buidelmees	↓	↓	oeverzwaluw	↑	↑
buizerd	↑	↑	ooievaar	↑	↑
cetti's zanger	↑	↑	ortolaan	↓	↓
dodaars	↑	↓	paapje	↓	↑
draaihal	↓	↑	patrijs	↓	↓
duinpieper	↓	↓	pimpelmees	↑	↑
dwergstern	↑	↓	porseleinhoen	↓	○
eider	↓	○	purperreiger	↑	↑
ekster	↓	○	putter	↑	↑
europese kanarie	↓	↓	raaf	↑	↑
fazant	↓	↓	ransuil	↓	↓
fitis	↓	○	rietgors	↑	↑
fluit	↓	↑	rietzanger	↑	↑
fuut	↓	↓	ringmus	↓	↓
gaai	○	○	roek	○	↓
geelgors	↑	↑	roerdomp	↑	○
gekraagde roodstaart	○	↑	roodborst	○	↓
gele kwikstaart	○	↑	roodborsttapuit	↑	↑
geoorde fuut	↑	○	roodhalsfuut	↑	↓
glanskop	○	↓	rosse stekelstaart	↑	↓
goudhaan	↑	↓	scholekster	↓	↓
goudvink	↑	↑	sijs	↓	↑
grasmus	↑	↑	slechtvalk	↑	↑
graspieper	↓	↓	slobeend	↑	↓
grauwe gans	↑	↑	smient	↑	↑
grauwe gors	↓	↓	snor	↑	↑
grauwe kiekendief	↑	○	sperwer	↓	↓
grauwe klauwier	↑	↑	spotvogel	↓	↑
grauwe vliegenvanger	↓	○	spreeuw	↓	↓
groene specht	↑	↑	sprinkhaanzanger	↑	↑
groenling	↑	↑	staartmees	↓	↓
grote bonte specht	↑	↑	steenuil	↓	○
grote canadese gans	↑	↑	stelkluut	○	↑
grote gele kwikstaart	○	↓	stormmeeuw	↓	↓
grote karekiet	↓	↓	strandplevier	↓	↓
grote lijster	↓	↓	tafeleend	○	○
grote mantelmeeuw	↑	↑	tapuit	↓	↓
grote stern	↑	↓	tijftjaf	↑	↑
grote zilverreiger	↑	↑	torenvalk	↓	↓
grutto	↓	↓	tuinfluiter	↑	○
havik	↑	○	tureluur	○	↓
heggenmus	↓	↓	turkse tortel	○	↓
holenduif	○	↑	veldleeuwerik	↓	○
houtduif	↓	○	velduil	↓	↑
huiskraai	↑	↑	vink	↑	○
huismus	↓	↑	visdief	↓	○
huiszwaluw	○	↓	vuurgoudhaan	○	○
ijsvogel	↑	↓	waterhoen	↓	↓
kauw	○	↑	waterral	↑	○
kemphaan	↓	↓	watersnip	↓	↓
kerkuil	↑	↓	wielewaal	↓	↑
kievit	↓	↓	wilde eend	↓	↓
klapekster	↓	↓	winterkoning	○	↓
kleine barnsij	↓	↓	wintertaling	↓	○
kleine bonte specht	↑	↑	witte kwikstaart	↓	○
kleine karekiet	↑	↑	woudaap	○	↓
kleine mantelmeeuw	↑	↑	wulp	↓	↓
kleine plevier	↑	↑	zanglijster	↑	○
kleine zilverreiger	↑	↓	zilvermeeuw	↓	↓
kluut	↓	↓	zomertaling	↓	↓
kneu	↓	↑	zomertortel	↓	↓
knobbelzwaan	↑	↑	zwarte kraai	↑	↓
koekoek	↓	↑	zwarte mees	↓	↓
kokmeeuw	↓	↑	zwarte roodstaart	○	↑
kolgans	↑	↑	zwarte specht	↓	↓
koolmees	↑	○	zwarte stern	○	○
korhoen	↓	↓	zwartkop	↑	↑
kraanvogel	↑	↑	zwartkopmeeuw	↑	↑

>> Bij de broedvogels zijn trendgegevens van wespandief en houtsnip onvoldoende betrouwbaar.
Voor gierzwaluw lopen tellingen pas sinds 2007.

Hoogtepunten

broedseizoen

>> Foto: Hans Gebuis

Visarend

Er wordt al een aantal jaren over gespeculeerd, maar in 2015 leek het dan toch eindelijk te gebeuren: het eerste Nederlandse broedgeval van een visarend. In de Biesbosch verbleef maandenlang een territoriaal paartje dat een nest bouwde in een hoogspanningsmast. Helaas bleef het hierbij, want eieren of jongen zijn niet gesignaleerd. In Duitsland broeden visarenden tot op 100 km van de Nederlandse grens en nemen de aantallen toe.

Bijeneter

De kleurrijke bijeneter is hard op weg om een jaarlijkse broedvogel te worden. Tijdens het laatste atlasjaar in 2015 werden twaalf broedgevallen in Nederland ontdekt, een record. Elf in Limburg en één in Friesland. Daarnaast nestelden vier broedparen in het Duitse grensgebied.

>> Foto: Luuk Belgers

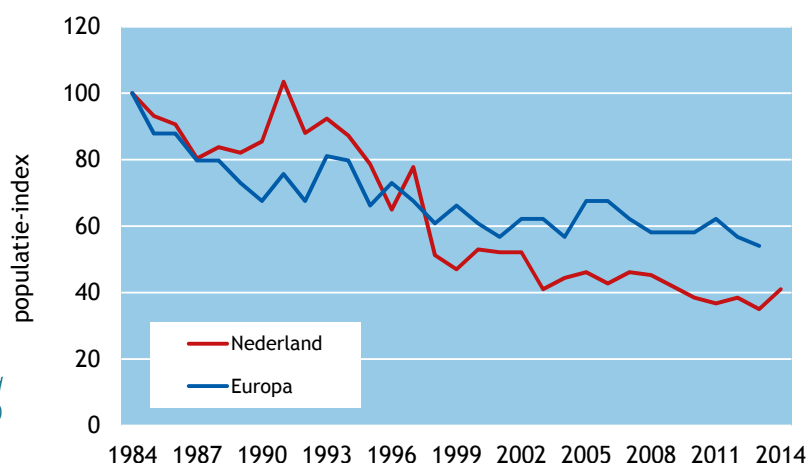
» Foto: Joke Altenburg

Stadsbewoners kennen de spreeuw wel: brutaal schrokking op de winterse voertafel of luidkeels zingend, met flappende vleugels, op dakrand of boomtop. Begin mei klinkt het doorringende geblè van de nestjongen, kort voordat ze massaal verkassen naar de net gemaaide graslanden, op zoek naar emelten en regenwormen.

Spreeuwen hadden lang het tij mee. Uitbreiding van steden verschaftte nestgelegenheid; toenemende bemesting van graslanden zorgde voor meer bodemleven en dus spreeuwenvoedsel. Tijdens de eerste broedvogelatlas in 1973-1977 was de spreeuw een van de meest verbreide en talrijkste soorten. Het keerpunt kwam vlak erna. De aantallen gingen hard achteruit, in heel Europa trouwens. In ons land zakte de stand sinds 1990 met bijna 60%: verrassend voor een soort die

nog in zulke zwermen kan verschijnen. De spreeuw verdween nagenoeg uit bossen en op het platteland voltrok zich een aderlating. Het lot van stadse spreeuwen is minder bekend omdat die pas recent goed worden geteld. De dichtheden zijn er plaatselijk hoog, vooral in wijken gebouwd na 1945 met veel gazons, sportvelden en nestgelegenheid. Recente landschappelijke veranderingen waren ongunstig. Broedende spreeuwen moeten hun voedsel halen uit graslanden binnen 500 meter rond het nest. Langere pendeltochten kosten te veel energie. Door stadsuitbreiding en het omzetten van gras in akkers verdween de afgelopen 35 jaar een derde van ons grasland. In het resterende deel nam (de kwaliteit van) het voedselaanbod af door intensiever grondgebruik. Veront- rustend veel jonge spreeuwen sterven kort na het uitvliegen.

» Trend van de spreeuw als broedvogel in Nederland (Sovon/CBS) en in Europa (www.ebcc.info)

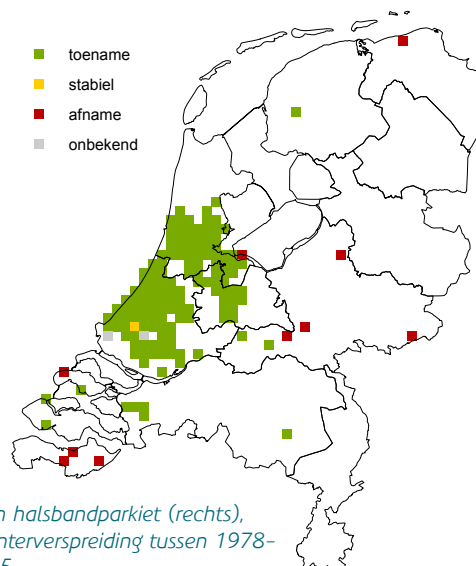
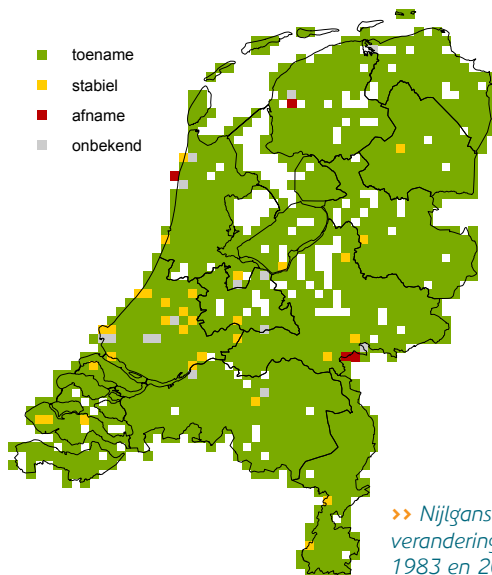

>> Foto: Stephan Burgwal

Nijlgans en halsbandparkiet doen het goed, maar hun opmars verliep heel verschillend. Oorspronkelijk thuishorend in Afrika en Azië, begonnen ontsnapte of losgelaten vogels vanaf eind jaren zestig in West-Nederland een eigen leven te leiden. Nijlganzen kenden de spectaculairste uitbreiding. Vanuit Zuid-Holland koloniseerden ze binnen enkele decennia het hele land en trokken ze de grens over naar Duitsland. Ons land telt inmiddels minstens 10.000 broedparen. Er is nauwelijks een habitat waar nijlganzen ontbreken. Jaarlijkse broed- en watervogeltellingen tonen inmiddels tekenen van stabilisatie, plaatselijk zelfs afname.

Bij de halsbandparkiet zijn de locaties waar de zegetocht begon nog steeds herkenbaar. Nadat Amsterdam en Den Haag waren gekoloniseerd, kwamen steden als Rotterdam, Leiden, Utrecht en Haarlem aan de beurt. Tegenwoordig gaat het om ten minste 3200 broedparen en 10.000 individuen. De gemeenschappelijke slaappleatsen in sommige grote steden zijn een kleurrijk fenomeen. Buiten de Randstad zijn blijvende vestigingen echter ongewoon. Een verschijnsel dat ook uit het buitenland bekend is. Zo huisvesten Brussel en Bonn grote aantallen, maar zijn halsbandparkieten in het tussenliggende gebied zeldzaam.

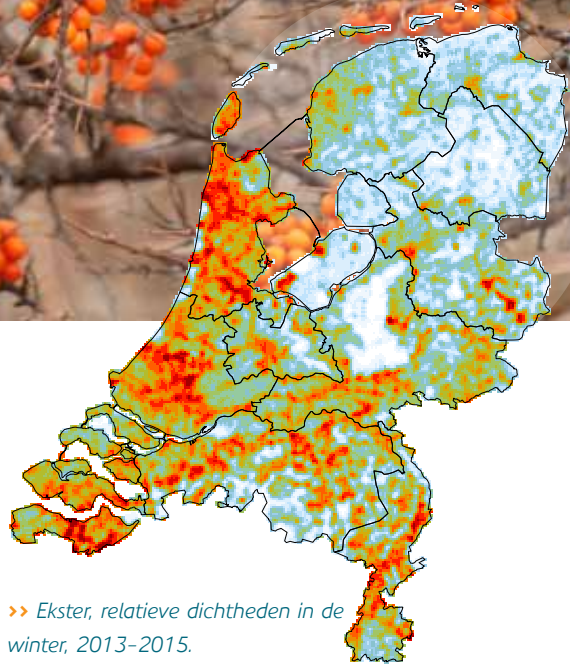

>> Nijlgans (links) en halsbandparkiet (rechts), veranderingen in winterverspreiding tussen 1978-1983 en 2013-2015.

Deze twee exoten laten zien hoe hun leefwijze het kolonisatieproces bepaalt. Vestigt een jonge nijlgans zich soms op honderden kilometers van de geboorteplaats, halsbandparkieten blijven dicht bij huis. Ze zijn meer afhankelijk van bijvoeding en dus aan stedelijk gebied gebonden. Nijlganzen kunnen met het intensief beheerde boerenland prima uit de voeten.

Verstedelijking bij de ekster

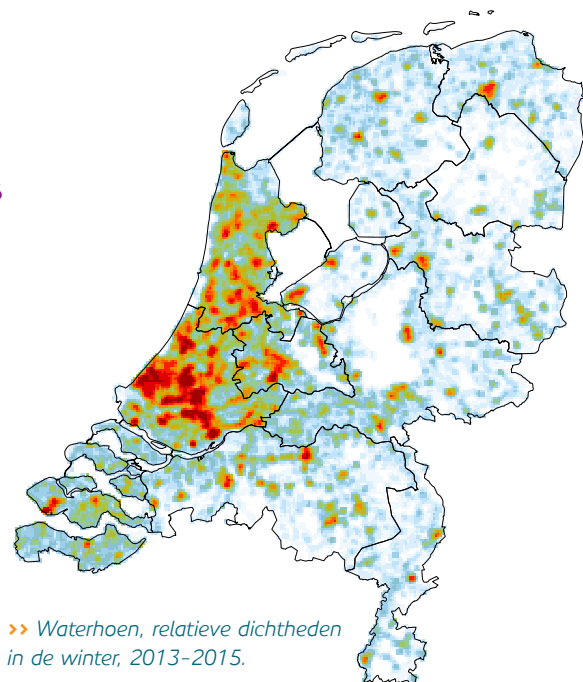
Eksters zijn een opvallende verschijning in het Nederlandse landschap. Maar om grotere aantallen te zien, moet je het stedelijk gebied in. Daar kunnen eksters nog steeds min of meer ongestoord broeden vanwege de lage dichtheden van zwarte kraaien en haviken. Die maken eksters het leven zuur door concurrentie om nestgelegenheid (zwarte kraai) en predatie (havik). In het stedelijk groen vinden eksters volop nestgelegenheid en voedsel. Ook op het platteland van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg zijn eksters plaatselijk vrij talrijk. In grote aaneengesloten bosgebieden, zoals op de Veluwe en in Drenthe, ontbreken ze tegenwoordig. Delen van het platteland van Noord-Nederland en Flevoland waren ten tijde van de eerste atlas 1973-1977 nog leeg; eksters komen er nu voor in lage dichtheden. Landelijke wintertellingen laten een sterke afname van deze standvogel zien tussen 1980 en 1995 en stabiele aantallen in de laatste 20 jaar. De broedvogelstand is momenteel zo'n 30% lager dan in 1990. Er zijn echter grote regionale verschillen. Zo blijven de winteraantallen in Zuid-Holland en Zeeland op peil, lijken ze in Limburg licht te groeien, maar nemen ze in Friesland af tot op de dag van vandaag.

>> Ekster, relatieve dichtheden in de winter, 2013-2015.

Waterhoen: randstedeling onder de watervogels

Het waterhoen is in de winter een uitgesproken stadsvogel. Zou je de dichtheden correleren met het aantal inwoners per km², dan rolt er een duidelijk positief verband uit de bus. Zelfs buiten de Randstad zijn stadskernen duidelijk zichtbaar in het verspreidingsbeeld. Waterhoentjes concentreren zich 's winters dan ook graag in stadsparken en wateren in stedelijk gebied, naast polders in de directe omgeving. In stadsparken is van het veelal heimelijke gedrag in het broedseizoen weinig te merken: sommige vogels zijn bijna handtam en vele vertonen zich openlijk op voederplaatsen. De belangrijkste drijfveren om in de winter de stad op te zoeken zijn de beschikbaarheid van voedsel en beschutting, en de vergeleken met het buitengebied net wat hogere temperaturen (gunstig microklimaat).

>> Waterhoen, relatieve dichtheden in de winter, 2013-2015.

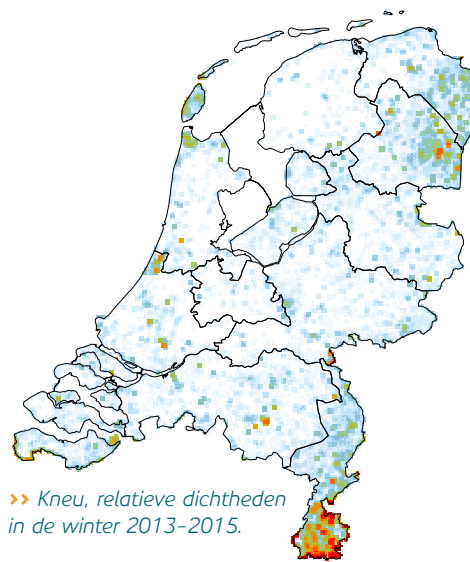
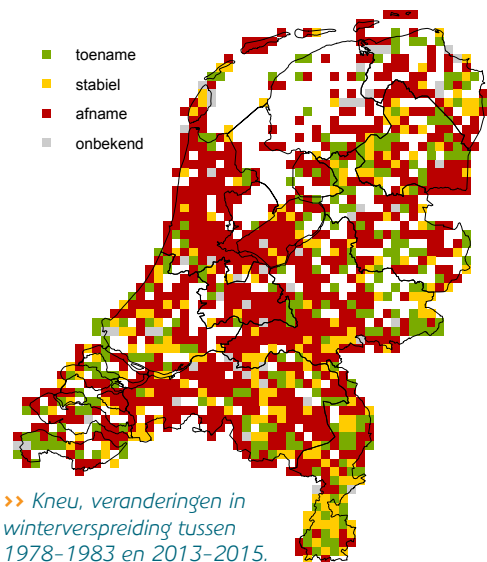
>> Foto: Ren Schols

Hongerende zaadeters

Zaadetende vogels hebben 's winters tegenwoordig een schraal gedekte tafel. Akkers zijn geploegd, pas ingezaaid met wintergranen of hebben een pruik van groenbemesters, terwijl ruderaire terreinen met onkruiden zeldzaam geworden zijn (vgl. frater, pag. 11). De actuele winterspreiding van de meeste zaadeters is dan ook een stuk magerder dan tijdens de atlas van 1978-1983. Dat is in grote lijnen ook het geval bij de kneu, terwijl je op grond van de gemiddeld zachtere winters eerder een toename zou verwachten van deze vooral in Zuidwest-Europa overwinterende vinkachtige.

Uitzondering op de regel zijn delen van Limburg, oostelijk Noord-Brabant en gebieden in Groningen, Drenthe en Zee-

land. Bij de dichtheidskaart springt vooral het zuiden van Limburg in het oog. Hier lopen sinds de eeuwwisseling programma's om de leefomstandigheden voor hamsters te verbeteren, onder andere door granen niet te oogsten. Ook zaadetende vogels en roofvogels benutten deze rijke voedselbronnen. Vergelijkbare initiatieven, maar dan enkel gericht op akkervogels, verklaren mogelijk lokale hotspots in Noord-Limburg, het oosten van Brabant en in het grensgebied van Groningen en Drenthe. De schaal waarop dergelijke maatregelen worden toegepast is te klein om landelijk ertoe te doen. Het voorbeeld van Limburg laat echter zien dat het voorkomen van kneu (en andere zaadeters) op regionale schaal bevorderd kan worden.

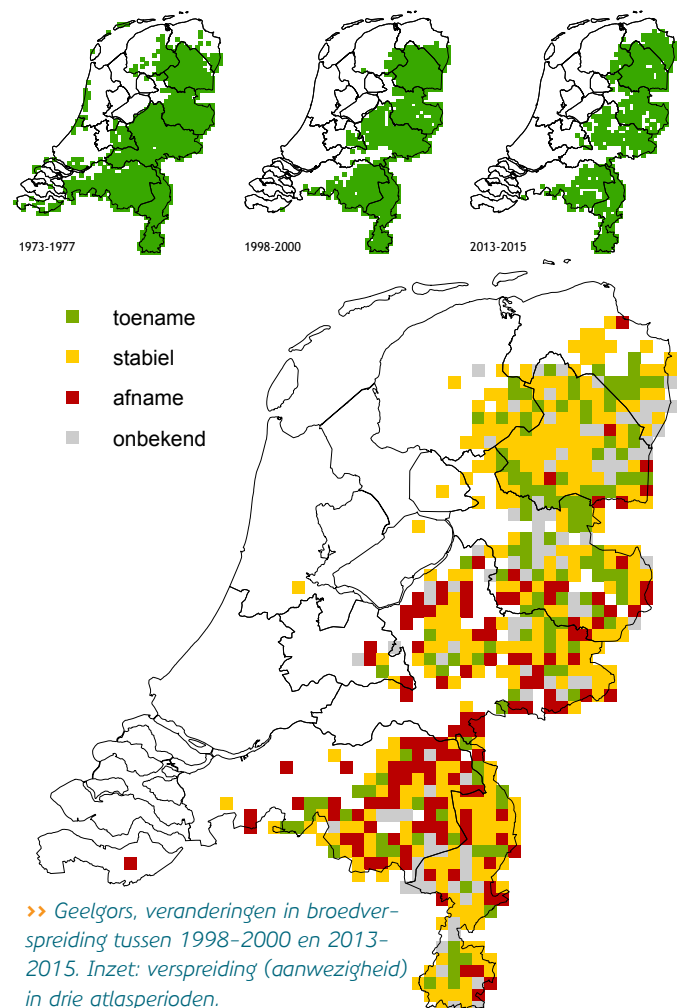

Tegendraadse toename: geelgorzen in Noord-Nederland

» Foto: Michel Geven

Geelgorzen vormen in sommige regio's een uitzondering op de regel dat akkervogels het slecht doen. In de provincies Groningen, Drenthe en Overijssel breidde het broedareaal zich in de afgelopen 15 jaar uit en namen de aantallen toe. Dat contrasteert met een uitgedunde verspreiding en afnemende aantallen in Zuidoost- en Midden-Nederland. Dit laatste past in de oostwaartse krimp van het verspreidingsgebied, die goed zichtbaar is door de drie op-eenvolgende broedvogel atlaskaarten tussen 1973 en 2015 te vergelijken. Bij de oostburen neemt de geelgors eveneens af, al bestaan ook hier regionale verschillen. Net over de grens met Groningen was rond 2005 sprake van toename.

De uitbreiding in Noord-Nederland, zoals die uit de nieuwe atlas-kaart blijkt, is intrigerend. De groeispurt zette hier al in voordat op noemenswaardige schaal werd geëxperimenteerd met aanleg van faunaranden en wintervoedselveldjes. Deze vergroten de voedsel-beschikbaarheid in de winter voor geelgorzen en andere zaadeters (en trekken ook grote aantallen aan), maar lijken in eerste instantie niet doorslaggevend voor de groei. Mogelijk zijn andere factoren belangrijker, zoals uitbreiding van natuurgebieden (Drenthe, Groningen) of ruimere beschikbaarheid van opgaande beplanting (open gebieden in Groningen). In de laatste provincie zingen geelgorzen tegenwoordig zelfs in de erfbeplanting van verlaten of afgebroken boerderijen.

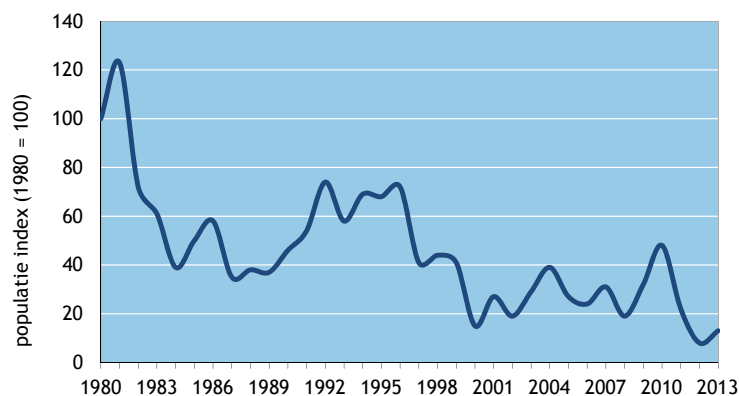

Patrijs ruimt het veld

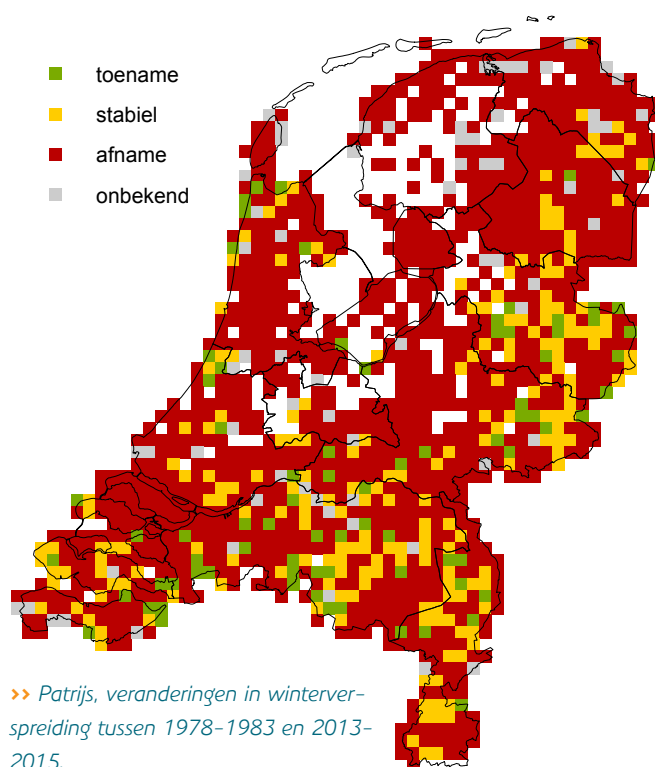
De patrijs was ooit een icoon van de Nederlandse akkergebieden. Van die glans is weinig meer over. Ten opzichte van de atlas van 1978-1983 nam de soort af in grote delen van het land of verdween hij zelfs. Alleen in het zuiden en het uiterste oosten van het land houdt de patrijs nog stand, zij het in veelal afnemende aantallen. Landelijk is minder dan een kwart over van de stand rond 1985, zo blijkt uit de monitoringprojecten. En die afname is het staartje van een proces dat al in de jaren zestig begon.

Patrijzen hebben weinig op met de industriële landbouw, omdat jaarrond voedsel en beschutting schaars goed geworden zijn. Plaatselijk worden successen gemeld met aangepast terreinbeheer, maar de schaal hiervan lijkt onvoldoende om de landelijke populatie een krachtige impuls te geven. Belangrijk is vooral dat nieuwe bronpopulaties ontstaan, van waaruit andere gebieden

worden herbezet. Daarvoor moeten maatregelen als speciaal beheerde randen, velden en houtwallen worden geconcentreerd. Patrijzen breiden zich maar langzaam uit en hebben dus geen profijt van sterk versnipperde maatregelen.

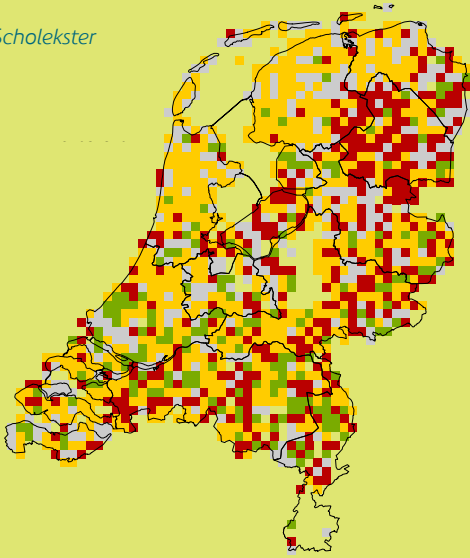

» Patrijs, aantalsontwikkeling in de winter.

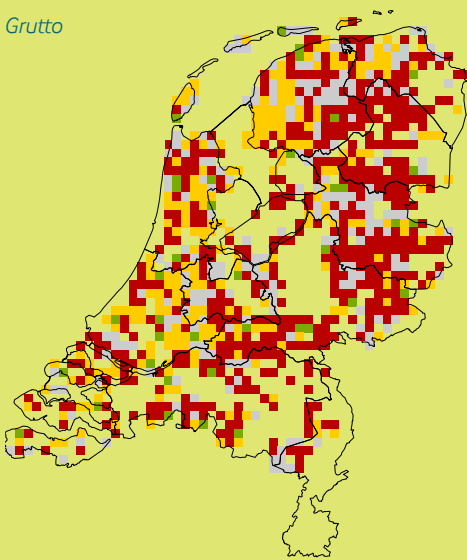

Verspreiding weidevogels krimpt per soort verschillend

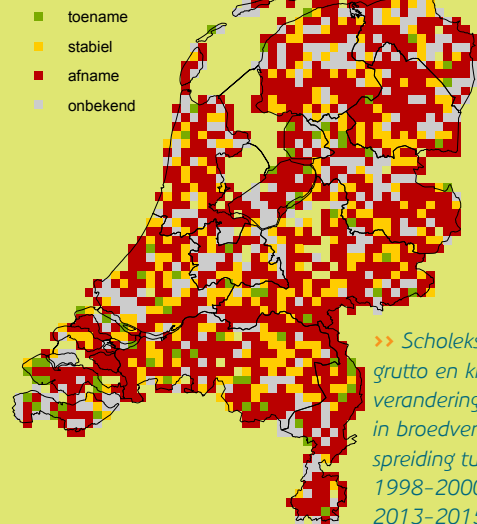
Scholekster

Grutto

Kievit

>> Scholekster, grutto en kievit, veranderingen in broedverspreiding tussen 1998-2000 en 2013-2015.

De alsmaar afnemende weidevogel-populaties staan volop in de belangstelling van politiek en beleid, niet in het minst door de flinke geldbedragen die jaarlijks naar agrarisch natuurbeheer gaan. De stand van scholekster, kievit en grutto – onze nationale trots – bedroeg in 2014 nog maar een derde tot de helft van die in 1990. De getalsmatige afname manifesteert zich ook in veranderingen in de verspreiding.

Bij scholeksters is goed zichtbaar dat vooral de zuidoostelijke helft van het land een veer heeft gelaten sinds 1998-2000. In de kerngebieden in het noorden en westen waren de meeste atlasblokken in 2013-2015 nog redelijk bezet.

Grutto's vertonen een vergelijkbaar beeld, al kromp de verspreiding nog

grootschaliger. De enige echt goede regio's momenteel zijn het westen van Friesland, Noord-Holland en het Groene Hart.

Kieviten laten de meest omvangrijke veranderingen zien. Hun voorkomen is over het hele land fors uitgedund. Regio's met een 'stabiele' verspreiding, zoals bij scholekster en grutto, zoeken we vergeefs. Dat is opvallend, omdat kieviten in aantallen het 'minst' van deze drie soorten zijn afgenomen (gehalveerd). In de Weidevogelbalans (2013) bleek al dat aantalsontwikkelingen regionaal variëren. Zo doen kieviten het nog redelijk in de polders en kwelders van het Waddengebied. De afnemende dichtheden in het binnenland gaan kennelijk gepaard met veel areaalverlies. Niet voor niets staat deze soort in 2016 in de schijnwerpers in het 'Jaar van de Kievit'.

>> Foto: Jouke Altenburg

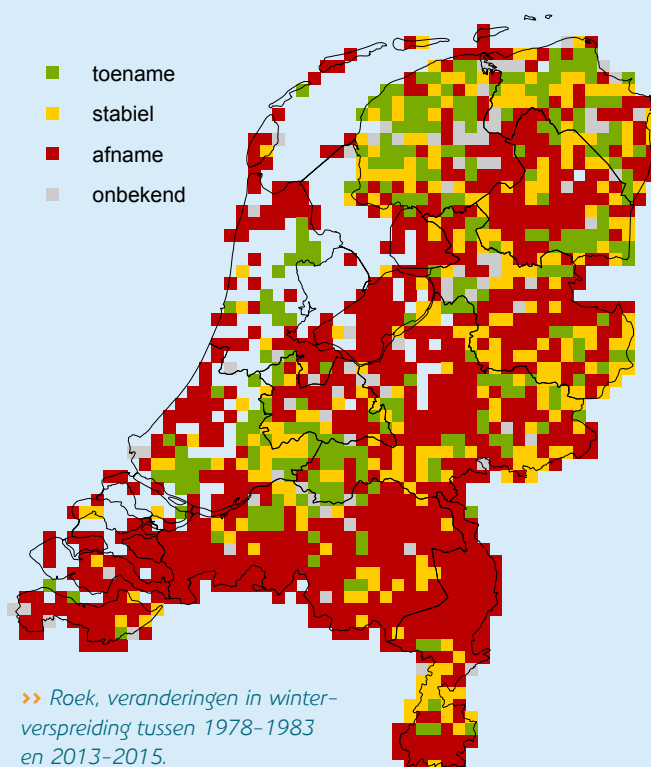
Minder overwinterende roeken, vooral in Zuid-Nederland

» Foto: Michel Geven

Roeken zijn 's winters in veel regio's nog alom aanwezig in het buitengebied. Toch is de verspreiding in de afgelopen 30 jaar fors ingedikt en zijn de winteraantallen afgenomen. Dit komt vooral in Noord-Brabant, Limburg en Gelderland goed tot uiting bij vergelijking met de atlas van 1978-1983. Dit zijn ook de provincies waar de reguliere Sovon-wintertellingen de sterkste afname te zien geven: soms een ruime halvering van de aantallen sinds 1990. In het westelijk rivierengebied en in Groningen en Friesland, daarentegen, worden roeken tegenwoordig op meer plaatsen gezien, in vergelijking met de periode rond 1980. Deze regionale verschillen weerspiegelen niet de lotgevallen van onze eigen broedvogels, die grotendeels in eigen land overwinteren. Ze vloeien voort uit de verminderde instroom van buitenlandse winter vogels.

De afname daarvan zette al vóór 1990 in. Trektellers zagen steeds minder roeken passeren. Tellingen met meer dan 1000 trekkers per dag werden in 1988 voor het laatst genoteerd. Het is aannemelijk dat de instroom uit de grote roekenpopulaties ten oosten van ons land opdroogt. Net als bonte kraaien geven roeken er tegenwoordig de voorkeur aan dicht bij hun broedgebieden te overwinteren. Dit wordt mogelijk gemaakt door gemiddeld zachtere winters en wellicht een beter voedselaanbod.

Roodborsttapuit: herstel in cultuurland zet door

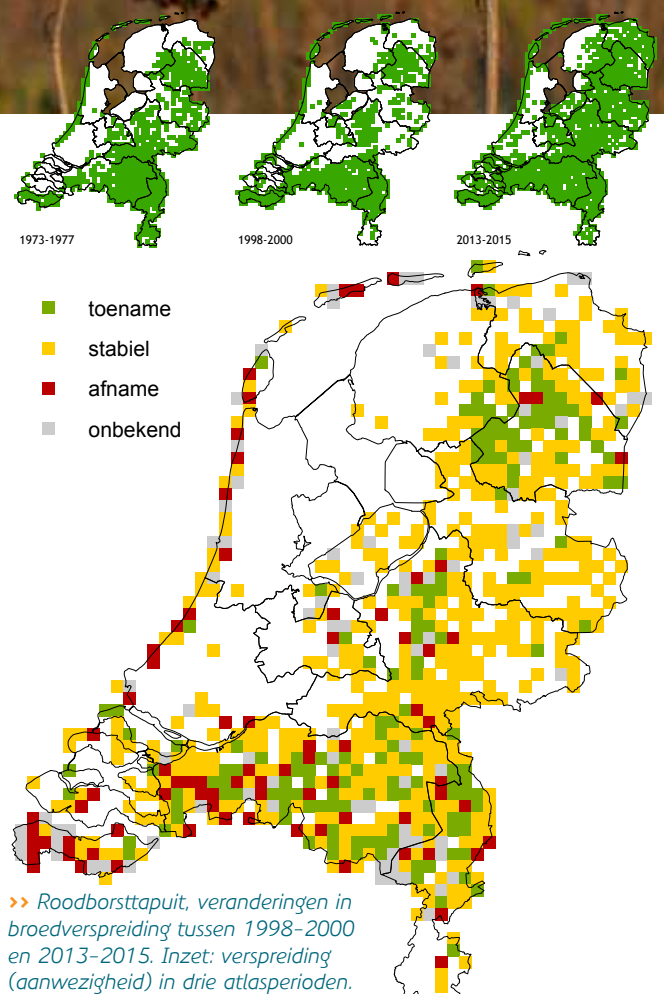

>> Foto: Michel Geven

Open akkerlandschap, een ruige greppel of berm met fluitenkruid, een pluk riet en wat struiken; je kunt er tegenwoordig een zingende roodborsttapuit op het prikkeldraad verwachten. Roodborsttapuiten breiden zich uit in het open en halfopen cultuurlandschap, na een mindere periode. De broedvogelkaarten van drie atlassen laten zien hoe ze in de afgelopen 15 jaar weer terrein wonnen, bijvoorbeeld in delen van Drenthe.

De uitbreiding is in eerste instantie herstel van verliezen in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Deze werden veroorzaakt door intensivering van agrarisch grondgebruik. Omstreeks 1995 begon een herstel dat tot op de dag van vandaag voortduurt. Meer nog dan dat, want roodborsttapuiten hebben in bijvoorbeeld Groningen, Friesland, Flevoland en Utrecht flinke winst geboekt (inzet).

Het doet wat paradoxaal aan dat een soort als de roodborsttapuit het goed doet in het huidige intensieve boerenland, in tegenstelling tot veel andere soorten. Hij heeft ogenschijnlijk weinig nodig om succesvol te zijn. Profiteert de roodborsttapuit, die vroeg uit het winterkwartier terugkeert, van zachtere voorjaren en een langer broedseizoen? Bij het herstel vormden natuurgebieden, waar de stand op peil bleef, waarschijnlijk een belangrijke bron. In het open akkerland van Noord-Nederland lijken roodborsttapuiten de weg van de blauwborst te bewandelen, die daar eveneens profiteert van minder intensief en gefaseerd sloot-, berm en dijkbeheer.

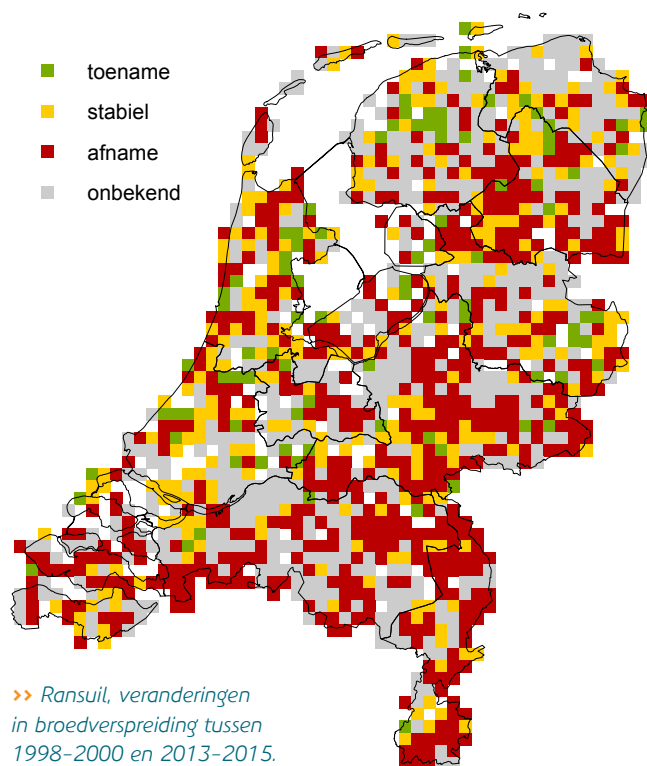

Ransuilen piepen in mineur

Een mooie zomeravond en dan het klaaglijke piepen van uitgevlogen jonge ransuilen...kan het sfeervoller! Maar waar hoor je dat nog? In grote delen van het land zoek je tegenwoordig met een lampje naar ransuilen. De huidige stand bedraagt zelfs in muizenrijke jaren, zoals 2014, hooguit een kwart van die rond 1990.

Tijdens de eerste atlas van 1973-1977 nestelden ransuilen vooral in bosrijke gebieden. Ze zijn er inmiddels nagenoeg verdwenen, door een veelheid aan factoren. Het leven voor met name jonge ransuilen werd risicovoller door de opkomst van havik en buizerd. De havik dunde in grote bossen ook de gelederen uit van ekster en zwarte kraai; soorten waarvan de nesten door de ransuil - die zelf geen nest bouwt - worden hergebruikt. Maar misschien nog belangrijker is de toegenomen schaarste aan voedsel, in het bijzonder veldmuizen. Boerenland is opgeofferd aan stadsuitbreiding, of wordt zodanig intensief beheerd dat er weinig muizen meer voorkomen, uitzonderingen als de winter van 2014/2015 daargelaten.

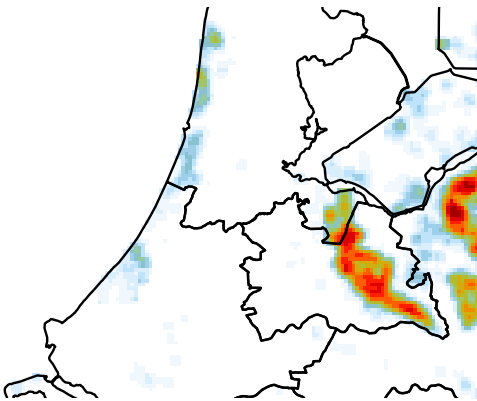
Dat probleem kennen ook ransuilen die in openere landschappen leven. Levensgevaarlijke predatoren als de havik zijn daar echter een stuk schaarser. De meeste ransuilen nestelen tegenwoordig dan ook in bosjes, lanen of op erven in open boerenland. Dat de aantallen regionaal toch nog flink kunnen oplopen, is bekend uit Friesland. Op gemeenschappelijke winterslaapplaatsen werden hier in de muizenrijke winter van 2014/2015 zo'n 1700 ransuilen geteld, een mix van eigen broedvogels en trekkers.

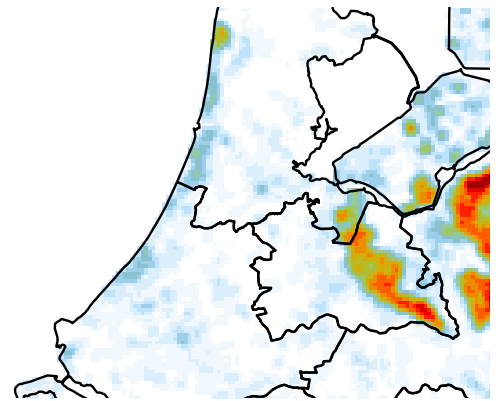
Goudhaantje 's winters minder kieskeurig

» Foto: Ran Schols

» Goudhaan, relatieve dichtheden in West-Nederland in broedtijd (links) en winter (rechts) in 2013-2015.

Het kleinste Europese vogeltje is bij ons een echte naaldboutbewoner, of toch niet? Want de verspreiding in broedtijd en winter is niet identiek.

In de broedtijd is het goudhaantje gebonden aan naaldbos, met een voorkeur voor sparren. Hij is dan ook het talrijkst in de naaldbosrijke gebieden van de hoge zandgronden. De aanplant van naaldbos op 'woeste gronden' zorgde in de twintigste eeuw voor veel broedgelegenheid. De recente ommezwaai in het bosbeheer, naar meer natuurlijk bos (lees: loofbos) kan op den duur ongunstig uitpakken voor deze soort. Op landelijk niveau is dat nog niet te merken.

De winter is een harde tijd voor kleine zangvogels die leven van insecten en spinnen, zoals het goudhaantje. Het is de hele dag zoeken naar voldoende voedsel, anders ga je dood. Misschien zijn goudhaantjes daarom in de winter veel minder aan naaldbos gebonden dan in de zomer. Voedselzoekende goudhaantjes duiken in polders en grote stadstuinen op en onderzoeken dan zowel loof- als naaldbomen en struiken. In West- en Noord-Nederland komen goudhaantjes in de winter dan ook verspreider voor dan in de broedtijd. Toch huizen ook 's winters de grootste aantallen in de naaldbossen op de zandgronden.

Zou het door concurrentie komen dat goudhaantjes in het broedseizoen alleen naaldbos bewonen? Want met een gewicht van pakweg zes gram ben je natuurlijk geen partij voor bijvoorbeeld een 'beer' van een pimpelmees, die bijna het dubbele weegt.

Toelichting op de gepresenteerde kaarten

Deze Vogelbalans staat in het teken van de nieuwe Vogelatlas in wording en presenteert een selectie van eerste resultaten en voorlopige kaarten, gebaseerd op ingevoerde gegevens tot en met 1 september 2015. De voorlopige analyse is uitsluitend bedoeld als eerste terugkoppeling naar de tellers, sponsors en financiers van het atlasproject.

De relatieve dichtheidskaarten geven de berekende verspreiding van wit/lichtblauw (afwezig/zeer lage dichtheid) naar rood (hoge dichtheid). Voorlopige kaarten staan op www.vogelatlas.nl/resultaten. Een toelichting op de gebruikte bronnen en de wijze waarop de kaarten totstandkwamen is te vinden op www.sovon.nl/publicaties/vogelbalans-2015

Verantwoording

De atlasresultaten zijn gebaseerd op de speciale atlastellingen, aangevuld met informatie uit de meetnetten van Sovon/CBS (Netwerk Ecologische Monitoring) en externe bronnen, met name Waarneming.nl. Daarnaast is geput uit de gepubliceerde atlas- en van 1973-1977, 1978-1983 en 1998-2000.

Disclaimer

De gepresenteerde kaarten zijn voorlopig. Ze kunnen afwijken van de definitieve kaarten in de Vogel-atlas omdat nog niet alle blokken zijn geteld, nog niet alle gegevens zijn ingestuurd en gecontroleerd en de analysemethoden nog niet zijn uitontwikkeld.

Zelf ook vogels tellen?

Sovon organiseert het hele jaar door vogeltellingen voor enthousiaste vrijwilligers. De telprojecten variëren

in benodigde tijd en ervaring. Ga voor meer informatie over tellen voor Sovon naar www.sovon.nl/iktelmee

Colofon

Tekst

Jouke Altenburg, Fred Hustings,
Kees Koffijberg, Chris van Turnhout

Eindredactie

Fred Hustings & Kees Koffijberg

Fotoredactie

Albert de Jong & Harvey van Diek

Vormgeving

John van Betteray & Peter de Groot
(van Groot tot Klein; omslag &
middenkatern)

Gegevensbewerking

Christian Kampichler, Lara Marx,
Henk Sierdsema & Erik van Winden

Drukwerk

Veldhuis Media, Raalte

Foto's omslag

Arie Ouwerkerk* *kraanvogel*
Han Bouwmeester *appelvink, havik,*
korhoen
Harvey van Diek *buidelmees, cetti's zanger,*
kuijfmee, lepelaar, scholekster, ijsvogel,
zilvermeeuw, zwartkop
Jouke Altenburg *putter*
Marc Gottenbos *oehoe*
Menno van Duijn* *stormmeeuw*
Michel Geven *blauwborst, boomvalk, frater,*
groene specht, keep, klapekster, steenuil
Ran schols *middelste bonte specht*
Reint Jacob Schut* *grauwe kiekendief*
Richard Ubels *fazant*

* = Agami

© Sovon Vogelonderzoek Nederland 2015

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding **Sovon 2015**

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen
Telefoon 024-7410410. E-mail info@sovon.nl
www.sovon.nl
www.sovon.nl/vogelbalans

Omdat elke vogel telt Steun de Vogelatlas!

Deze Vogelbalans illustreert hoe belangrijk de nieuwe Vogelatlas is voor de bescherming van 'onze' vogels en het ontwikkelen van goed natuurbeleid. Het veldwerk leverde een schat aan gegevens op, van alle vogelsoorten in broed- én winterseizoen! In het 'bezemjaar' 2016 maken we de dataset 100% compleet. Maar daarmee zijn we er nog niet.

Financiële bijdragen zijn essentieel om de telresultaten om te zetten in daadwerkelijke kennis en deze beschikbaar te maken voor iedereen. Zo kan Sovon ervoor zorgen dat de kennis over vogels ook echt gebruikt wordt bij de beantwoording van actuele vragen en maatschappelijke thema's. Denk bijvoorbeeld aan:

- **Klimaat:** opwarming van de aarde leidt naar verwachting tot grote veranderingen, ook bij vogels. Een Europese broedvogelatlas met toekomstige verspreidingsbeelden baarde eerder veel opzien. Zien we de daar gedane voorspellingen terug in Nederland? Kunnen we de toekomstige gevolgen inschatten?
- **Natuurbeheer:** Natura 2000-gebieden, aangewezen onder de

Europese vogelrichtlijn en Nederlandse natuurwetgeving, hebben een beschermingsdoelstelling voor bepaalde vogelsoorten. Het verzamelde atlasmateriaal biedt een goede referentie om ontwikkelingen in deze gebieden te volgen.

- **Landbouw:** de teloorgang van boerenlandvogels staat hoog op de beschermingsagenda. Vergelijking van nog bestaande 'hotspots' met gebieden waar sterke afname plaatsvond, levert essentiële informatie op over faal- en succesfactoren van beheer en bescherming.
- **Bescherming:** zeldzame en bedreigde vogelsoorten zijn alleen te beschermen als we precies weten waar ze voorkomen, en in welke aantallen.

Dit is hét moment om alle gegevens te analyseren en de kennis beschikbaar te maken voor de maatschappij. Immers, kennis is de basis voor effectief beleid en een goede bescherming. Help je mee?

Want zonder kennis tellen vogels niet mee!

Bekijk alle mogelijkheden op www.sovon.nl/iksteundeatlas of vul de antwoordkaart in.

Wat is jouw favoriete soort?

Vanaf 100 euro kun je een specifieke soort sponsoren of cadeau doen. Jij of jouw organisatie krijgt een vermelding op de soortpagina van vogelatlas.nl. En wist je dat meerdere sponsoren tegelijk een soort kunnen steunen? Bekijk online waarom anderen de Vogelatlas financieel steunen sovon.nl/zijssponsorendevogelatlas

Al meer dan

- 100 vogelliefhebbers
- 50 organisaties en bedrijven
- 40 Vogelwerkgroepen doen mee!

Hoofdsponsors

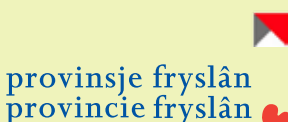
Ministerie van Economische Zaken

PROVINCIE FLEVOLAND

Provincie Noord-Brabant

provinsje fryslân
provincie fryslân

provincie
 groningen

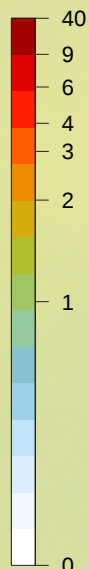

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

Dioraphte

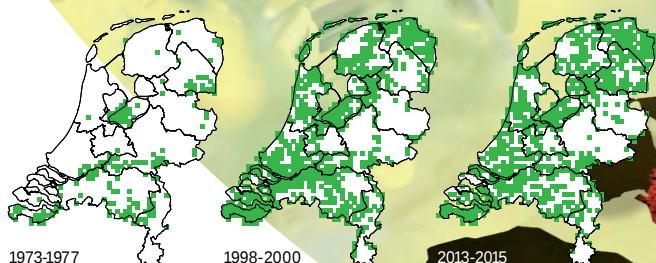
"Vogels zijn bodschappers over de vitaliteit van de natuur en de gezondheid van onze leefomgeving". Herman Wijffels - hoogleraar 'duurzaamheid en maatschappelijke verandering' aan de Universiteit Utrecht, Comité van Aanbeveling van de Vogelatlas

De veerkracht van de blauwborst

Tijdens de eerste broedvogelatlas, van 1973-1977, zag het er somber uit voor de blauwborst. Het karakteristieke leefgebied, moeras met verspreide struiken, was op veel plaatsen verdwenen door ontginning of verdroging. We stonden toen echter aan de vooravond van een ongelooflijk herstel. Twee gebieden gaven daartoe de aanzet: de Biesbosch en de Oostvaardersplassen. Om verschillende redenen ontwikkelde zich hier op grote schaal geschikt broedterrein, waardoor het aantal blauwborsten explosief toenam. Vanuit deze brongebieden stroomden ze uit over de rest van het land, daarbij geholpen door natuurontwikkeling, herstel van vennen of beekdalen en soms ook door een inzakkende economie: braakliggende bedrijventerreinen. Inmiddels raken ook polderslootjes in open akkerbouwgebied goed bezet. Hier profiteren blauwborsten van minder intensief slootbeheer en het tolereren van kleine overhoekjes. De uitbreiding in Nederland werkt zelfs door over de grens, getuige de hoge dichtheden in het noordwesten van Duitsland. Weinig vogelsoorten ondergingen in enkele tientallen jaren zo'n spectaculaire ontwikkeling als de blauwborst. Tot in detail vastgelegd dankzij landelijke atlasprojecten!

>> Blauwborst, dichtheden in de broedtijd, 2013-2015. Deze kaart geeft de absolute dichtheden weer (aantal territoria per 100 ha) op een gedetailleerd ruimtelijk schaalniveau. Vergelijkbare kaartbeelden willen in de uiteindelijke atlas voor zoveel mogelijk soorten presenteren, waarbij we de gegevens uit atlas en meetnetten met elkaar combineren. Inzet: verspreiding (aanwezigheid) in drie atlasperioden

1973-1977

1998-2000

2013-2015

